

1-97*

This first article is
mostly reminiscent
of her experiences at
Gannans (Bergville)
sickness of child
trouble with inyanga
views of Government
instructive but few
facts ethnologically

(2) 167

1

K13/27 H. Mhlongo.

Cele tribe, history and other information

1-97*

167
P.P. 1-97

K13/27

1/12/38
INDEXED

167

H.V. Mhlongo Mrs

Baba Hulumeni,

K13/27

167

SCIDES
DEED

Ngiya bonga Nkosi yami, ngibonga imali ongiphe yona u Pondo noshele ababili. Ngiyababaza mina mfo-kazana - odla umhlabathi ngomlomo. Ngibabaza ukuthi kanti u Hulumeni uneso elibanzi kangakasi? Ubona nezintuthane zomhlaba! Yebo ke Baba Hulumeni! Ungadinwa yimi nangomuso, mina nja yakho, ukwanda kwaliwa umthakathi yona ehamba ebusuku eba khehleza.

Mangikhawule lapho,

Nkosi yami, yinkomo ngomuso

ngi yinja yakho ezithobayo,

H.V. Mhlongo (Mrs).

H.V. Mhlongo

Emthini Government Aided School

c/o H. A. Kock esq.,

P.O. Box 11,

Izingolweni.

U Hulumeni.

Thina bantu asinazi u Hulume ni ukuthi ubani, uyini.

Oya buza ama khehla athi uphi

idea about the 2002

2. (167)

2

K13/27-167

2

yena uHulumeni? Nyindodana ka bani? Wazala u bani? Afi ngani emdala kangaka nje? UHala phi? Qbonwa ngani?

Yiwona mbuzo usemlonyeni lowo emakhehleni.

Amandla elaka lwakhe aye zwakala, umusa wakhe awuzwa kabi. Amuntu omnyama wazi ulaka lwakhe lodwa, elwazi ngezi nkantolo lapha kuphuma khona amapoyisa azokhathaza izwe, a likhathaza ngokutsamba aka ntu eka sambela ukuthi kabali thelele ikhanda (Ngizishiya ngizibona zonke izono eziboshelwa abantu ngiphawula lesi esisenilonyeni wamadoda,) kanye nediphu nezinja.

swane
tax
raid

Omangwaneni, phansi kondi kwesika Madela, obambela isidodana ka bambazwe eseyincane ezobusa esikhundleni sikayise ingakhulu, kuthe ngo 1936 nje ngo December 5, kwehla isimanga esethwalisa abantu imikhono ekhanda bathi, "Uyinja Hulumeni"!!!

s. (167)

3

167

K10/28⁷

3

Abantu bebecashile kulendawo,
Ikude nesiteshi sesitimela iWinterton
neBergville. Yimbi lendawo
inemifula eneziziba ehlobo, ka
nti liduma lona kaluse futhi,
nezinkuni ayinazo, kanti futhi
nasebusika, luyakhithika un
diquhwa lilale libe mkhlophe izwe
qhwa, aboko amakhaza.

Abelungu ke kanye nama-
poyisa kade kuyindawo nje
abangayinokile kakhulu ngo
kuyihambela. Kanti bahleli nje
kusekhona amadoda anga-
zange alithelele ikhanda yi-
loku kwaqalwa ukuthelwa ama-
khanda kwayekwa ukuthelwa
izindlu kanti nezindlu lezo
zisathelwa u 14/ babengazi-
thleli bethubeleza uma seku
fika isikhathi sokuthela baphu
melele nje kahle, ngoba na-
ku uHulumeni kathungathi
kakhulu.

Ho! Kwathi ngalanga linye
limbe, sesuka isidumo ekuseni
ngama bulakufesi. Zathelaka.

8 (167)

4

167 K13/27

4

izinga zika hulumeni zehla emihumeni yezimotho zasabalaka kwathi abanye zabafica emna simini zabaxhaka. Abanye ba baleka babaca ezintabeni nasema weni nasemahlathini oku hlanyelwa, loku ~~ke~~ kwekhla awakho awokuzimilela. Ba banjwa nasemigwaqhweni nasezitolo nasemakhaya ba gqushwa e mothweni zika Pick up, ba gwala amajle, kwazula iziketini nezidwaba kumakhosikazi ehla 'enyuka ekhala ethengisa izinkomo ekhipha amadoda awo, lapha bakuthi besalele begonene indoda nomfazi, bezwe "Ngqongqongqa" emnyango. Yethu ke igelekeqeke indoda kube kuncane indlu bese kuphendula umfazi ethi urgubani, kuthi vula, uzosibona ngaphakathi athi Hai, sengilele, ajikholala indoda, yaya kosebenza, athi "Pick up" Vula wena, nempela aze avule umfazi bayifice indoda indlu isincane ~~athi~~ nyacasika kuma

cashiki, bayixhake ngezinsimbi njalo baziphonse emothweni ka "Pick up."

Lapho omadli zikode baphuthu ma iziketi zabafazi bagqoka ka ngwaza kwasala izwi lobudoda ne hwanqa ukuthi yindoda, wabamba uPick up, waphonsa enqoleni wayisa enkantolo,

Lapha kwathi oMantangana zikode baziphonsa ebokisini wathi umfazi kavale wavala wahlala phezu kwalo wabeka izingubo wagona ingane phezu kwebokisi. Wanguena uPick up" wamthungatha wamkhipha wamfaka emothweni wamnyisa enkantolo.

Abantu base bezonda uSphing Ndaba umfo ka / Ndaba owa yelahle ukufundisa izingane wa yoba yipoyisa eBergville, bathi nguye lo shamba ebalayela amapoyisa kaPick up ngoba ebazi ukuthi abathelile. Sedlala ngomntaka ndaba. Nanamhla loku angadla kubini uSphing emizini

yabantu emangwaneni.

Kwaze kwathi amadoda a
hloma akhwela ezintabeni a
zama ukulwa nobulumeni ne
mpela alwa kwafa amadoda
amabili amnyama, sekumenywe
enongqayi bezinkantolo zase Thekurini
nase Thawini (P.M. Berg) nase Mtshezi
(Estcourt) nase Winterton, nase Berg-
ville, ke.

Au! yachitheka impi,
babanywa abamnyama batokiswa
eBergville. Lapho kwafumaniseka
khona ukuthi abaningi ngaba-
ngatheli nje neze. Ba boshwa, aba-
nye kwaphela izibaya kuhlawulwa
baphuma. Kandukuba amaqwa
ne a phansi ko Khahlamba angene
emthethweni wokwesaba uHulumeni
nokoke amesaba nje ayamthuka
athi, "yinja uHulumeni ngokusi
qhwaga imali nezinkomo zethu
singone lutho."

Uyabona, Nkosi, isizwe saki-
thi sikhulu kakhulu, futhi si-
sebumnyameni obuthe khuhle, mbe
laba obabona besezikoleni ezikhulu
emakalini nabandisayo, ikeziyo

s. (167)

7 K13/28

167

7

nenxenyengaba u¹/₅₀ yabantu abasemakhaya abazihlalele nje, benelisiwe ukungazi kwabo. Bengafuni mthetho ukuba ubabuse. Benelise ukuhlala emagqhwane, ezabelweni y lapha, badle uphuthu, behlise ngomdokwe bahlafune izinkobe badle amasi, bathu kuthelele ukhulume ni ke la esephungula edipha izinkomo bathi ufura ukubabulala ubakhipha ukhezo emlonyeni ba zofa uma kangaphunguka izinkomo ezweni.

Baphuzwa utshwala ke. Ayi ke etshwaleni kube libuyile elakubo. Benelisewe bafune inyama kuphela noma bebince izinto ezinuka mfo, kumnandi loko kubo.

Na befundisi bayajuluka lapha ezabelweni, ezinye azinamfundisi. Uma uke wathi wenza ukubungwana uzakhela indwana katha yela ufunele nezinganyana zakho ukudla okufanele, zazele nje ukuthi wena unuka ukufa. Bathi lelikholwa lizishaya umlungu lizisiholela abelungu balibulale

ukhetho
Miasimo

ngekhubalo njalo.

Kodwa phela ikhubalo lande ezikoleni lapha (Mission Reserves & Mission Stations) nasezabelweni ese zinamakholwa kakulu, ase bazi ukuthi khona ukudhuli selana — njengase Emmaus nje e Mangwaneni. Siyathakatha lesi sikole. Ngobuye nginixoxele indaba yakhona ngisagonde enye namuhla.

Ngihlale iminyaka emithathu khona nezinyanga ezisithupha, ngaphuma ngiphuphuma Cetshwayo sebengiquze bangiquza ngekhubalo, ngiwa ngivuka ngothukukulu, kwaze kwathi sicingo bangiqobela izingane zam ezi mbili. Ngavalelisa ngingacebile ngabuya nazo ezimbili sengi phelelwe kodokotela nasezinyaneni.

Kanti ngigotshwa nje ngi gotshelwa indlu yabelungu e ngifundisa ngihlala khona kuthiwa ngeka mhlango, ngenxa yokuba nje ukhulumeni wa

kha indlu encono (cottage) efaneele ukuhlala abafundisayo ngenkululeko, lendu yakhiwa yaba bala linye nendlu yesikole, zakhiwa isilungu.

Sekuthi ngelinye ilanga ekuse ni la ngithi nguyapheka ekhoshini sengibona umfana wangaphandle egqoke ibantshi lesisoshu uphethe inkuku ngesandla - isikhukukazi - kade emile laphaya esangweni, ngi yambingelela ke uthi "ya." Ngiba buza ngithi kukhona yini aku funayo - uthi "Oh! Wena funa thenga nkuku mama?" ngithi mina, yini eyenza uku ba ukhulume loluhini kimi?" abe sethi "Nda ba mina kabanga wena ayi-yazi losizulu!" Ngamangala nge ngoba uyangibona ngimnyama.

Engabe wacabanga wathi ngi yikula nokuba ngisizwana sini konke loku, ba didwa yindlu ya belungu. Banengqondo yokuthi umuntu angeze akhala endlini linye.

Ukuze ngithi bayathakatha yobu...

Journal of Reminiscences
Child's illness

10 K13/27

167

10

nje Emangwaneni, bangibulalela
ingane yami yomfana iminyaka
ilisonto. Imehlo engaka! Emblophe.
Ihlukaza inesithunzi. Ikhuluphele!
Nami kuyilapha ngizibuka khona
ngizethembisa ngithi lensizwa
yami yofunda ize iwele ulwa-
ndle. Ikhuluma okuhlakaniphi-
leyo kodwa kanti angibuzanga
emangwaneni.

Umntwana wadutshulwa
ngumkhulane nje, ngamuzisa
kwadokotela ngithe ngibuya
wayekhala ngekhandane neso.
Lavuvuka wakhala umntwana
kabi. Kabi! Laliphuma liba
ngangesibakela. Babengitshela
abanye bethi, funa inyanga
wena yufufunyane lolu. Ya-
fika inyanga yabasela izinde-
ngezi zayo! Ayi akwezwele
ngaya kwenye yamthungisela
yambenisa yamgcaba, yam-
faka umbola khona esweni leli
hgoba yathi wabulawa kwa
hlanganiswa nomibola, nempela

kwathula ukugagamba esweni
 kwavuthwa kwaloboka ngenhla
 kwezinkophe kwa wululuka
 okubolileyo kodwa engasezwa
 buhlungu kwaphela amalanga
 amabili ingane isihamba
 nje phandle selibohlile neso,
 kuthe nje la sithi siyalala,
 mina sengithathekile, kanti uyise
 usabekile, sengizwa ngezizgi zakhe
 uyise ngivuke ngethuke esemphethe
 umntwana, use khuhliza nje!
 uhlangothi lonke luyadlala lu
 donseka umlomo nesihlathe neso
 nekhala nengalo nomlenze konke
 kuyadonseka! Ngimthathe ngithi
 ngiyamgona! Kufike unina
 khulu angaphuce othi uyamba
 mba, ngimesulele ngaye ngipho
 nseke eminyango ngelikhulu
 ijubane ngigqoke iyembe loku
 lala (night dress) ngiphuthuma
 inyanga (1½ miles away) ngifike nabo
 sebelele bengakabonqi, ngithi
 ukulandalandanda. Yethule isikhwama
 inyanga yakhe umntwana uKamababa

sijabe emuva. Sifike kuseyibo
 ukubhuthubhuthu kumntanami.
 Kanti noyise usephume wabiza umu-
 ntu esakhelene naye nenkosikazi ya-
 yakhe, uteacher khakaza waphuthu-
 ma kuMkhonza, enye inyanga,
 uTeacher Zulu waphuthuma ku-
 nurse wasesibelela.

Sathi singena thina noKama-
 baba safika esebenze wakhathala
 uNurse wayethi kithi ca, nani
 zinyanga yenzani ngokwenza kwenu
 mina ngryehluleka. zangena zombi
 li zakhathala zisabuka ngamehlo
 zasukuma nezikhwama zashiya
 zahamba, noNurse wahamba, sasala
 simangele nje! Wasekhumbula u
 Goba noMkhongo ukuthi ake kuyi-
 we komunye oyinyanga waseMzumbi.
 Base be mlanda wafika welapha we
 lapha kwathula ukubhuthuneka.
 walala umntwana kwaz kwasa
 nasekuseni welapha, ca ke, wabheka
 nje umntwana laze lashona, salala sa-
 ruka naye exoya nje, sesithi ca,
 uyaphila. Kuthe emini, wasuke nje

waphuma umphefumulo, sasala simangele.

Njengoba uphuma umphefumulo kumfana wayelala phansi udadewa bo omncane kwenza nyengakumfana ngancenga inkosikazi kasibisi ngathi aye kongifakela amakhambi omkhuhlane, nga ngihlala phansi kwathi ngomuso la kuyombiwa ithuna bafika ba vakana bodwa abembayo. Uthi omunye, Au! Si-kanibani! Kanti ingane kamhlongo ngokuyibamba kwakho ekhanda njeya, wawuyibulala? Kanti u khuluma kungathi uyadlala njeya kimi kanti uqizisile? Au! Yebo! Ke!

Kanti yikhona umsebenzi uzosuka ngalengane eseyishiywe ngu mfowabo ihlabekile. Saphelela ezi nyangeni ngokusha. Ifike ithathe opondo abahlane, ihambe, kufike enye ithathe ihambe njalo nje. Nezikhulumayo zifike zithi, sekwa gcwala izilwane zezinhlobo nhloko endlini ezekhama umntwana

K13/23⁷

167

14⁴

kufuneka kubethelelwe zivinjwe
zikhishwe lezo zilwane.

Ifike leyo, ivimbe utikoloshe i
hambe. Ifike leyo ivimbe impu-
ndulu, ihambe. Ifike leyo ivimbe
impene nempaka, nazo zonke izi
lwane lezi zezwe ihambe. Au!
Zithatha imali ngalo ziyakhulu-
ma ngokubona kwazo. Kuthi
isigcino azabe zisa ngena izi
lwane. Welaphaka umntwana
baqale bakhulumama bodwa abak-
thakathi, bethi sasithi sizom-
lungisa umhlango ahambe engak-
saphethe lutho oluzingane nje.
Uthelwanqubani ukuthi ka-
zoceba lapha phambi kwethu?
Ihina singa Mangwane!

Yikuphuma kwami ke sengi
phuphuma.

Yebo kwakuthakathwa kugala
kepha kwakuthakathwa ebusuku.
athi angabanywa ajojwe. Kepha
lapha esilungwini yikhona sekwenqa
bile ngoba ungeki usambona um-
thakathi. Ungaboshwa nangabelungu

uma unuka umuntu, ngoba ku
thakathwa emini manje kugqokiwe
nje bo. Baphathe izilwane zabo ezi
ngabonwa, imikhovu nawotikolo-
she, nofufunyane nokinye. Uthi u-
hlezi nje ungananzele zikwekhambe
entanyeni. Ungasaphuthunyanga
ngakaziyo, ziyayeka emqanseni kume.
Ah! Bengsathi ngixoxa eka-
Hulumeni nabantu.

Abantu abathandi ukwelulekwa.
Yisizwe esingamavula ngemvelo. Sebe-
ze baya ngokwefunda nje ukuthi
kuyalalelwa. Kuyasetshenzwa.

Etshwaleni la besuka bepuzi-
khona, kukhulungwa ukuthi abe-
ngu kuzwakele ukuthi bayawela
nabakhelwayo ufike sebenza
izinkolo ezintsha zophumo ngoba
bethi abantu abaphume kubelu-
ngu.

Bangase babona ukuthi uStu-
lumeni lo ngusambula nkungu
kuvule ilanga. Yingonyama yomndeni
ka Mtsh. Okuthi lapha kufika thina
zimaku akhonkotha, Igovu elikhulu
lithalalise. Umaqumba aqalekise-

16 K13/27

167 / 16¹⁶

Owagalekisa abantu ejele ngenxa
yezono zabo. UNkosi inomusa
ngokuhawukela izintandane, nezi
nkedama. Ehawukela izimpumputhe
nezinyonga nezixhuala. Uso li
wela umfula ugcwele ngokubona
ukweswela nokudinga kwethu.

Owafaka imfundo ezweni lonke
Owabona ukufa kwesizwe

Isizwe sifo singenamfundo

Wenza izikole indawo yonke.

Ukuze abantwana bafunde.

Bafunde ukuhlakanipha

Ukuhlakanipha okuzobasiza.

Kukhuphule isizwe sakubo.

Size sifane nezizwe ezinye

Isizwe eziphuculwa yimfundo.

B Bayede Nkosi! mana nyalo.

Bayaqala ukukhanyelwa kancane
abantu, kukhanya ngakunye. Kuthi
kwezinye izinkantolo kumenyezwe
ukuthi, zonke izimpumputhe nezinyo-
nga nezixhuala, mazilithwe zizobonwa
enkantolo. Zuye ke nempela ezinye. Zithi
zifika zibe zikhonjwa kudokotela
kaHulumeni, eziphola. Kuthi uma e

klumeni, praise of

K13/27

no 1 ends 167 17¹⁷

kubona ukufa loko anike isiguli
incwadi yobufakazi, sive nayo enka
ntolo. kuthi sitshelwe isiguli ukuthi
asoloku sibuya njalo kungaphela
myanga sizohola. Impumputhe ihole
ishumi ~~ngenyanga ngenyanga, unyonga~~
ishumi nesihlaka ~~nsihwala naso si~~
hole noma upondo, kuye njalo nyenge
zidingo zomuntu.

kepha phezu kwaloko abantu aban-
myama bathi ka, kukhona okuqond-
we abelungu. bafuna ukuyenga
abantu bababulale. Basabahola nje
ngemali le bazokabulala.

Ngakoke isihulumeni keme njalo
angadinwa yethi bantu asifundise
zonke izinto ezingasihlakaniphisa.
noma sinkhathaza, asizenzi senziwa
yukungazi. sifana nengane ekhasela
eziko kuthi uma uyivimba la ithi
ibamba ilahle elibomvu ikhale ithi
uyayihlupha.

Sengiyema baba ngiyabonga.
ngisafuna ukubala ngesibongo esithi
Cele. Angazi ke, uma indaba iyolu-
nga ngobuye nguzilandelise izibongo
~~Zomakhosi abantu~~

167

Magidigidi 13/23 indexes 18
uTele. lele tribe 167

167

Utele lo ngoka Ndosi, ka
Khumbuza, ka Nkomisengwilele.

U Nkomisengwilele wayeyinduna enkulu ka Tshaka eyisilomo ngempela ku Tshaka. Enesizwe sakhe nje asiphetheyo. Ewathanda amasi kanye nesizwe sakhe, ephawulekile ngokuthanda amasi okungangoba noma inkomo ilele yayisengwa kwethiwe amagula agwale ekhanywe ku vutshwe amasi ku phuzwe umlaza.

Wafa u Nkomisengwilele kwema inkosana yakhe u Khumbuza naye waba yinduna yenkosi u Tshaka ehlaka niphileyo wayiphathela inkosi isizwe lesi ebesiphethe ngenjise, wasiphatha ngokuhlakanipha naye

njenngoyise. Naye wayithokozi
inkosi ngokuhlakanipha kwa-
khe.

Wafa ukhumbuzwa kwema u-
ndosi inkosana yakhe kwa
ziloku amasi eyigugu njalo
kulesizwe. Nokhumbuzwa
waba silomo njalo enkosini
Naye waze wafa kwangen
inkosana yakhe uCele.

Naye wabusa kahle esizwe
ni sikayise wayiphathela
kahle inkosi waze wafa
kwangena indodana yakhe
uMagidigidi inkosana ka
Cele.

Kuthe la lesizwe sikacele
sesiphethwe ngu Magidigidi,
sesuka isidumo. Kwesuka
izinduna ezinye zaya ko
mhlala enkosini ushaka,
zathi, "Nkosi mqa phele u-
Magidigidi lo, uzokwenza kabi

Uhlakaniphak kaaba, lomuntu
futhi nesizwe asibusayo sikhul-
u. Futhi ufuye kakhulu ne
zinkomo use noNyoni kayi-
phumuli sengathi nguyena
nkosi. (onyoni kayiphumuli zi-
nkomo ezimhlophe ezefuywa
zinkosi.)"

Nempela inkosi yase i-
mema ingina enkulu.
yathumela naku Magidigidi
yathi kafike nabantu bakhe
bonke nezinduna zakhe ke
beze kuye, wathi, "Woza
mna we sizobulala ibubesi
ngezandla."

Nempela abantu bazishiya
ekhaya izikhali.

Induna enkulu ka Magidigidi
kwakungu Magaye ka Duba-
ndlela.

U Magidigidi ke waqhuba
u Magaye ka Dubandlela ne-
sizwe sonke esikhulu phambi

li yena wasalela emuva
namanye amadoda ayimi-
thonselana.

Wafika uMagaye wangeri-
swa esibayeni esikhulu esi-
ngangenkambo. isango lilinye
izikhali zonke zingaphethwe
ngoba phela ibubesi lizobu-
lawa ngezandla. Inkosi
uShaka yaphethela ngase
sangweni. Phakathi ngu-
Cele wodwa.

Yase yenza isiga sayo
ebe isihlanganise namabu-
tho ayo angaphandle kwesi-
baya asuke angena abo
phohloza ngamawisa bafela
phezu abaka magidigidi
bephehwe nguMagaye ka
Dubandela, induna. ~~ka~~ Haze
uMagaye wafar. Akuphuma-
nga namanye kwababengene
esibayeni lapho.

Babulawa ngalesidumo
 nje nangw uMagidigidi eza
 uza namadoda abesasalele
 emuva naye, bathi baya
 enqineni yebukesi, bahambi
 bayavathazela nje abaphethi
 zikhali phela ngoba lizo
 koto klotshozwa ngezandla
 ibubesi leli.

Baqhamuka njalo sebe
 jabe bayajuluka oMagidigi-
 di, sekugqhamuka nje i-
 ndoda enye ublangana
 nayo endleleni ithi, "Au!
 ake ungisize Magidigidi ngi
 bangule nanka ameva la,
 onyaweni." Usekhothama
 uMagidigidi ethi uyam-
 bangula naye usekhomba la
 ehlatshwe khona.

Ukhomba njalo akukho
 meva uyamhlebelala uthi, "Wa-
 fa, baleka, sekephelile abantu

Bakho nomagaye usefile!
 Baqongqelwa laphaya esiba-
 yeni. Akukho kubesi. Iku-
 besi yini."

Seku ukusuka kuka
 Magidigidi eqhweba lama
 dada ahamba nawo. Ese-
 wahlabela esewatshela ethi,
 "nyelani nithathe abafazi
 nezingane nezihlangu neqe-
 kungahlwa baphelile aba-
 ntu bami nya, nathi sizo
 vinjazelwa la kuthatha
 ukusa."

Au! Nempela ke ebusuku
 Beqa bawela uthukela
 bahambe beThu beleza baze
 bawela uMzimkhulu qede
 bahlala. Bathi ukwakha
 iminyakana phesheya ko-
 Mzimkhulu, nakhona ba-
 suka ngesidumo ukuze
 bazokwakha lapha nje

167 7 2 K13/24
nganeno komthavuna. Ba-
fikela ku Klana, inkosi
yakwa Kolo.

Sekufika uMagidigidi
namadoda alikhulu empi
ehamba nabafazi naba-
ntwana. Bafike bakhe
ke bevunyelwe ngu Ma-
klana inkosi yakwaKolo.

Phesheya komzimkhulu njalo
bahambe bedle izinkomo nezi-
mbuzi asebefika nazo lapha
kuKlana.

Kuthe kusekhuble besakhile
sekusuka abantu baka-
Mbonwa, inkosi yakwaMaci
sebentshontsha izimbuzi ezi-
ngamashumi amabili zika-
Mjiba, omunye wabantu ba-
kaMagidigidi. Phela useyi-
nkosi manje uMagidigidi ye-
sizwe sakhe lesi sikaCele a-
fika nazo la kuKlana.

Uzesuka umjiba lo, ebikela induna ka magidigidi unongcengenge. Isilanda umkhondo ke induna iye izibambe kumuntu kambonwa inkosi yakwamaci.

Abuye nazo unongcengenge zibikwe ku magidigidi. Bamtshela ukuthi ~~be~~ kabike lento kambonwa nempela abizwe amasela avume, ese zihlabile azidla ezimbili. Avume kahle, kuthiwe ka zihlahle. Akhiphe amazinyane ahlahle ngawo.

Athi unongcengenge no mjiba akwenzeki zenanwe ngamazinyane izimbu-zi zingaka. Bathi abakwa maci, "Impahla ngumthetho ukuba yanawe ngengalingani nayo.

Bazidube omjiba no nongce

ngengce. Babikele inkosi u
kuthi ayihlome iyokulwa
nomaci.

Yale inkosi bayikele.
bahambe futhi badle izinko-
mo ezizishumi nambili kwa
maci eziza no nokwentani no
mjulelwa, (amagama ezi
nkomo lawo)

Bayihlabe enye endleleni
basike umshoba wayo ba
khiphe inyongo bayishiye
baqhube ezizishumi na-
nye. Bazithole kumagidigidi.
Bathi "Nazi izinkomo zakho
nkosi. Sizidle kwa maci."
Kuphele nasokhezweni ku
magidigidi. Athi, "Hawu!
Nongcengce uthi ange-
nze njani wangiyabanisa
nomaci engaka nginge
namabutho nginekhulu
kuphela!" Athi uNongce-

ngengce, "Sebedelele - Magaye!
 Inkosi ayizibonele." (Phela
 abantu bonke besibongo
 sakwacele u bezwa befunga
 u magaye ka Dubandela, leyo
 ndunankulu ka magidigidi
 eyafela enqineni yebu besi
 nocele wonke owa wumenywe
 ngu Yshaka kubeyo nqina.)

Isuke ke inkosi iye ku
 Klana inkosi yakwa Xolo.
 Dyibiki indaba yonke. Athi
 u Klana, "qha! mazise kimi
 izincomo lezo ngizoziyisa
 ku mbonwa mina ngimtshe
 le ukuthi ngizibambe ema-
 nyangazeni (amasela) ewela nazo
 umthavuna" ngimnike zona.
 Nempela ke aziqhuba u Klana
 sezizishumi nanye. Azitha
 the athule u mbonwa kanti
 useyayazi indlela yazo sebe
 mtshelile onoklebe.

Myafika ekhaya ukolo umbonwana
uthatha izinkomo zakhe uzi-
phonsa emathanga.

Nomagidigidi aphonse ezakhe
emathanga (kump. she. 27ca)

Bazibalekisola ukuze kuthi
uma umaci ebalandela ezo
zidla angazifici ekhaya.

Kuzwakale ngonoklebe ukw-
thi umbonwa usesika ama-
hau nomaci wonke, use
khanda izihlangu zempi.

Umagidigidi nocele wonke
asike izihlangu akhanda
imikhonto. Nokolo wonke
enze loko. Bahlala ka sebe-
cuthele impi ka mbonwa maci.

Kuthe langa limbe zakuya
izinkomo emathanga ntambama
zihamba zodwa. Izinkomo
zakwa xolo nezakwa cele.

Hau! Ababoze amadoda
abikele amakhosi. Kube-

sekuzwakala ngo hokheberu
futhi (onoklebe) ukuthi izi
nkomo zidilizwe yimpi ya-
kwamaci emathanga za
khumbula emakhaya ke.

Basebeyazi ke sebefakana
imilomo. Sebebopha abafazi
nezingane beya kocasha
ezixhotsheni kwasala ama-
doda nenkosi umagidigidi
emakhaya. Hayi ke ba-
lale nje kahle bezivalele
ezibayeni izinkomo lezi.

Ekuseni kusa wathelaka
umaci, wakhankasa ngemizi
yonke wafika ezibayeni wa-
vulela izinkomo kuphela.
Uhlomile uphelele umaci, ke-
be sekukhala isibamu esibaye-
ni kwa magidigidi.

Phela usethe ukuba ezi-
magidigidi wase goqa izinda
induna nabantu bayo wayi.

167

ES II

13

K13/28

30

Kuyisela kuye ekhaya, Indu
na phela esuse isidumo nga
ye uNongcengenge lowo.

Kwathi emizini washiya
nje imithonselana yamadu
da nabafana bezinkomo, impi
yonke yayogqinga kwa
magidigidi ihlome iphelele.

Kuthe ukuba kukhale
isibami esibayeni, umaci
avulele izinkomo, iphume
impi ka magidigidi isamba-
ne no maci. Kutshi budubudu
abaleke u magidigidi no cele
wonke. Zasha izindlu, za
qhutshwa zonke izinkomo.

U magidigidi lo ubale
ka nje uya kohlala nga
phambili. Afike ayiphake
impi yakhe ngamakhalala
amakili, iyovimba nga
phambili.

U maci use wushisile

umuzi wentsosi useyixoshi
le nempu useziqhuba
izinkomo usethi nje & kuze
ngizidle izinkomo kalula.

Kuthe eridleleni yavuka
ephethwe nguNongcengce
la zithe nje ukwedlula
izinkomo lezi abaziqhuba
yo abakwa maci.

Kwezwakala waba munye
ethi, ngephimbo lonke lakhe
"Zemuka magwala ndini"
Yayisiphathene, Cetshwayo
ke khona!

Kwezwakala nje aba-
kaNongcengce kukhala
ukuthi "Ngadla mina mfo
kasibanibani ngenkomo
yami engumbala owukuthi
Ngadla mina mfo kababa
ngesinqindi sami. Ngadla
mina mfo kababa ngenko-
mo yami engumbala ongu

kuthi. "

Pho Izingwedi zemfu wake wazikhwela umaci? Bayichitha njalo, lalithele ka elinye iphiko lakwa maci elivoshwa yiphiko lakwacele eliphethwe ngu Magidigidi ngobo lwakhe.

Lazicoma ku nongenge ngce esenuka igazi phw. Bathe ukuba bayidumele lathleka elinye iphiko lakwamaci ebe lingakalwi Yabambana kwanuka igazi, wathleka umagidigidi neyakhe, Hayi kwashunqa izintubi. Wadla ucele kwakhala u "Ngadla mina mfo kababa, Nga dla mina mfo kasibani bani omnyama! Ngadla ngadla ngenkomo yami! Ngadla ngesingindi sami"

Ya baleka eya kwa maci
 isiphelile ngucele! Isibaleka
 njalo isilandela izinkomo
 ezidliwe kuMagidigidi,
 useyisukela impela eyijaha
 ucele, kanti njalo kangaka-
 kanani nje, uMaci mkhu-
 lu, kepha ucele udla ngo-
 ba uyifundile impi uyifunde-
 le kuShaka unamasu onke
 okulwa ayivelele ngesu impi.

Sekuthi ukuba ibe nje-
 ngalaphayo, nje usememeza
 uMagidigidi, ememeza aba-
 ntu bakawa maci ethi, "giji
 mani phambili nifice na-
 nguya uMbonwa, nintshe-
 le ukuthi ngithe kangi
 lindle lapho ngifuna uku-
 zoxhawula kuyena.

Nempela ke ajakhe uMaci
 aye amfice uMbonwa na-
 baqhuba naye izinkomo

167:

"

K13/21

34

antshela athi, "Uthe u magidi-
gidi yima la umlinde azo
xhawula kuwe."

mamo! Kiwabe kabali
gwinyanga ku mbonwa.
Wathabatha ngejubane,
zasala phansi zonke izi
nkomo ebe sebezidile, wa-
thi u mbonwa, "Anazi yini
ukuthi uthi uzoxhawula
nje uzokungibulala?" Za
ziyaya kakhulu kumaci
wonke.

Bafika ezinkomeni qede
baziqhuba abangebangaki
zabuyela ekhaya, yedlula
impi yesukela u Maci
waye wafika emabaleni
wadlula ngejubane.

Babodlela ezinkomeni
bazidla lezi ezazibuyise-
lwe ngu Klana ethi zinya
ngazwe ngamanyangaza.

esho karanti zidliwe ngu -
 Nongcengenge, okuyizona
 Zasusa isidumo.

Kulempi ke wazenzela
 ngazi uMagidigidi. Ehlule
 isizwe esingaka sakwama*ci*;
 engelekelelwanga na ngu -
 Xolo.

Usefika ekhaya uyavusele-
 la izikhali zakhe. Usehloma
 njalo ephelela. Usehlasela futhi
 uhlasela umbonwa inkosi yakwa
 Maci.

Kwathi la kusemnyamana,
 ngesikhathi sokuba abafana
 nga bachitha izingeje zaba -
 numzane, loku ucele usekake
 umuzi wenkosi lo, wakhanka-
 sa omunye wavimba ezintube-
 ni zontathu, wayesezwakele
 umfo ka Cele (uMagidigidi)
 ngephimbo, wathi, "Ka kushiwo -
 ngo njalo, fokatana kokuthi lala

167

'9 K13/27

36

singalele!" (loku phela usetekela ucele wonke. manje - kodwa kahle ngizobuye ngijilande eyokutekela) Nyengoba esho nje usehlokoza izindlu ucele okakileyo. Seku zwakala ubu wohlowohlo be zikhali nezihlangu.

Usephuma umaci lo obe sendlini egcine inkosi, se e phuma namabutho lapha e - madlangaleni enkosi, inkosi yasala phakathi. Ayi ke mfowethu yadumelana emabaleneni kwankosi kwathi bu bu bu, wayisunduzisa umaci kwazisa ukuthi mningi ucele lo ozoyihlokoza kangakanani, kepha unesu, akukasi kahle.

Uthe ukuba ahlehle ucele kwa ukusungubala ku ka Mbonwa wathi nyelele uthe ukuba asithele wathi galo

37 167

28

K13/287

yephuka! Kwathi kuya e
Mzimkhulu emfuleni kwaku
shunqa izintuli izithende se
zishaya esiphundu!

Wahlhla ucele wahlhla
yaphumela eshashalazini eka
magidigidi Maci. Ho! yadume-
lana mnawe. Lapho uMaci
walwela ukufa nokuphila, ko-
dwa kaze agwaza muntu
kucele. Kwathi dukuduku-
kwezwakala ubu dinsi dinsi
washo ucele, "Ngadla, ngadla
ngadla ngenkomo yami, ngadla
mina kababa! ngadla!
dinsi! Ngadla mina mfo ka-
sibanibani! Ngadla ngesi
ngindi sami! Ah! Kwa
ukufulathela kukaMaci!
Wabalika wahlhla izikhali!
wethwala imkhono ekhanda.
Pho! uMagidigidi ngu-
muntu yini! Silwane! Esi-

nhliziyombi! wZulu ngobo
lwakhe!

Zasha izindlu zakwa
mbonwa. abanye baqhu-
ka izinkomo, wayiphaka
yahlangana nephiko lesibi
li lakwacele lisabambene
noMaci yadumelana! Wa
dla ucele! Kwakhala ukuthi
ngadla! ngadla ngesingindi
sami! ngadla mina ka-
baka! Wabaleka futhi u-
maci. Zasha izindlu
zaqhutshwa izinkomo zaya
kwanagidigidi

Yahlangana yafuna i-
khala layo lesithathu, ya
lifika libambene noMaci
engangezibi. ifika njalo
isinuka igazi yandume
la uMaci igazi lakwa
maci la zichibi phansi
yadamuka yabambana

wabaleka umaci. Zasha
izindlu. Bafice nganyana
bazihome esigotsheni isineke
bedlule, bafuna bamsukela
impela umaci bonakalisa
kabi!

Kanti umbonwa usebaleke
waye waphonseka esibubulu-
ngu walanda abelungu, wa
thi abazokumlamulela wafa
yizulu, limbulala kabi. Ba
gibela amahashi abelungu
bathleka kwamaci bazi-
lamulela. Bashaya umthetho wo-
kuthi akungaphindi kuliwe
babeka inkantolo ePort Shepsto-
ne, bathi, "Uma isizwe si-
ntshontshela esinye maku
mangalwe enkantolo kube yi-
nkantolo ezojizisa.

Nempela ka wakhawula
umagidigidi ukulwa izimpi
exosha izizwe.

167

23

K13/24⁷

40

Kwathi noma amazosha
 efika ezokweba umbila ema-
 koyini (ingotso) namathanga,
 nama mpondo eba izimbuzi
 nokudla, wayilungisa nje
 leyondaba ngaphandle kwe
 mpi.

Phela kushiwo ukusuka kwa
 Zulu nje kuze kufikwe phesheya
 komzimkhulu nguMagidigidi,
 kushiwo uhambo olwamthatha
 iminyaka, ngoba phela waye
 hamba esikizela nocele wotke
 onamadoda empi alikhulu,
 nalamadoda eganwe sithembu
 abafazi beqhuba izingane!

Kwenye indawo kuhlalwe
 kulinywe kuvunwe qede kwe
 dlulwe. Kwenye njalo ku
 phunzulwe abanumzane ba
 gqashule amakhambi belaphe
 bashayehwe izinkomo baholelwe
 nangokudla. Yiloko ke okwenz

uku ba bayafika phesheya
komzimkhulu banezinkomo
nezimbuzi nokudla.

Babazithenga futhi izinkomo
ngamageja anomsukwa ngoba ba-
befunde uku wakhanda.

Phela, phesheya komzimkhulu
lapho, ucele wayeqonde ukwakh-
khona, endaweni ephakathi komzim-
khuywana nomzimkhulu, noma
babeqhathazwa ngamazotsha ngo-
kweba ukudla kwabo, babezowa
lungisa.

Kuthe besathi bayazinja,
kwafika abelungu ku magidigidi
bathi kabanike izinsizwa ezilukhu-
ni ezinamandla bafuna ukuzibala
ziye komba um imigwaga, ziziqale
kwazulu, zehle nayo, ezweni labo abe-
belinikwe yinkosi (Early English Settlers).
labelungu besuka esibubulungu.

Ha! Lwamshaya kwamona
u magidigidi. Wathi, "Magaye wa-

Dubandela! Uhlola lo! Tihwane tani
tona leti, netitongilandela sengiti-
balekele kazulu, tingibite tisiva
netinemandla tokuya esibalweni!

Asiyambe banu bami siqhube-
kele ngembali. Akukho munu
notobuyela kazulu la."

Usetekela ke njalo uMagidigidi
nesizwe sakhe. Ushintsha ulimi
ezama ukuphambanisa umkhondo
ukuze angezwakali ngokukhuluma
ukuthi unguMalandela.

Sekuthi ke ingane ezalwayo
sezisikwa lapha ebusweni izi
nhlanga ezinde bonke ubuso.
Bonke lapho njalo bayazifikela
ukuba bangabona kanti ukuthi
bangamaZulu. Sekuthiwa
ngamaBaca. NgamaBaca
ngako ukuba babacela uZulu
ngolimi nangaphawu lokutalula
(sika) ubuso.

Sebethutha ke beza la kwa-
Cele, ngenxa yevuso labelungu aban-

43 167

26

K13/237

funa izinsizwa ezinamandla zo-
kuyomba imigwago.

Mgudazi Bafika ke kuleli lakwacele,
& Bafika njalo lelizwe ligcwele ama-
the lion bubesi nezingwe nezimpisi na-
mankentshane.

Kuthe ngelinye ilanga u Mguda-
zi uyise kamjiba wayothenga
izithole ezibili eMampondweni,
ezithenga ngamageja anomsukwa
ngoba wayefundile ukuwakha-
nda yena. Ufika nazo izi-
thole zakhe zikhuluphele ziya-
tebezela. Sekufika amabubesi
amabili ephuma ezingolweni.
Nizwa kuthiwa ezingolweni nye
phela kwakuyizingolo zezingo-
nyama lazihoba khona. Kwaku-
ngedhulwa lapha ezingolweni
kanye lakumi khona isiteshi.
Erutha ethi be, ehlasela kulo lo-
nke leli lakwacele ekloboza aba-
ntu nezimbuzi nezinkomo. Sekuthi

107

27

K13/28 167

44

Kusa umgudazi ufika sezidliwe izinkomo zakhe, usethukutkela ephelela, usephonseka ehlathini egawula indlu nezintungo, useyakha eyiqeda, esebiza amadoda ethi abaye ezingolweni bamethwalise indlu bayobulala ibubesi, esaka amadoda, wawayeka umgudazi wangena kwakhe wethula umkhonto wakhe ezintungweni waphuma waqonda ezingolweni. Uthe nje esaqhamuka, walelamela elenkunzi, sambona qede labodla laqubuleka. Weza nje walihlanga beza. Lithe la lithi lilungele ukungxumela waliphuthuma phambili waliphonsa umkhonto enhliziyweni, lawa wawa naye.

Kanti uwa nje bamlandelile, behambela kude naye bethi ake babone ukuthi

uzokwenzenjani. Sebembona
eliwisa naye ewa. Bathi,
"Au! Lamwisa!" Bagijima be-
bona nebubesi selilele. Sebethi
kaphuthuma ukuyobeka ukuthi
limkloboze kuyiphi indawo, qede,
bambona evuka kahle nje e-
khumula umkhonto wakhe, eli-
qedela: uthu ethatha wayehlinga
umlenze wayewethwala njalo
eqonda ekhaya, eshuya ethu
amadodeni, "yethwalani nanso
inyama, madoda, niyijise ekha-
ya!" "Iye enkosini!"

Usefika qede ekhaya, use-
basa umlilo ebenga umlenze
lo ewosa eqoba edla.

Athi efika amadoda aye-
khwela phezu kwenyama yokosa
ayidla nawo adumala qede
andukuhlalela ibubesi eli
pheka, kwankosi.

Anduba umgudazi axhume

167

29

K13/28/167

quds

izi bongo zakhe ngokuthi, ⁴⁶
 "Umadelumzimba athathe umlenze."

his

K. 9. 51

Nelson

Inkosi le uMagidigidi
 yimfushane, imnyama, inesi-
 thunzi. Izitho lezi zibuku.
 Imigqiki egijima izinkonyana
 ezihluzini. Izingalo lezi zi-
 ngaka bo! Zigijima izinko-
 nyana kwelifuphi. Intamo
 le, ngamafindo nye! bo! Ibilo
 liyalenga. Ubuso ngama-
 findofindo nye amehlo ashone
 phakathi zindaba zokukhu-
 luphala. Umkhaka lo uya-
 lenga. Yisilwane ugobo lwa-
 so! Yisilwane sibeka, yisilwane
 sinyathela! Yisilwane sivula
 umlomo sikhuluma!

Usethi ukuzinza lapha ke
 kwa cele, loku phela a belungu
 sebebeke inkantolo eSayidi
 (Port Shepstone), akusena kuliwa
 futhi, naye ke usexola u-
 Magidigidi. Selushintsha nxa

ke ulimi. Sekuthi ucele wonke
 Cele usetekela manje. (u wenzani
 dialect kube u wedani. Amanzi kube
 (isidala) amadi. uzoyaphi kube utoyaphi
 umuntu = umunu. izinkezi =
 itiyuni izincomo = itomo
 umfana = ufwana = intombazana
 = inombatana. Insizwa = Isiva
 inkosi = iyosi. umntwana = unwana
 etc etc.

Lenda ba belo yonke ngiyixoxe-
 lwa ngusokhurishi, indodana ka-
 Mjiba, indodana ka Mgudazi lo
 swabulala ibubesi ngesingind
 umadela umzimba athathe umlenze
 uthi usokhurishi, etekela phela
 uthi " Mana wayefelwa, etalela
 kasi. kwate kwatalwa tingane
 netiyilishumi teva ngenane
 neyowa tifa. Kwase kutalwa
 mina ke. Yafika iyosi itongi
 bona, ngitehwe ngoba phela bawo
 lo, Mjiba wayeyinduna yeyosi.

isidala

1971

31

K13/287

48

Uyafika ke Magidigidi etongibona ngitelwe. Uthi kumana "ake ukhiphe ifene leyo ngitoyibona. Usengikhipha ke mana esengithatha engisini ethi ~~we!~~ we! Yifene luqobo lwayo! Ukhokhishi! Thatake fati wamjiba nazi ifene yakho ngiyibonile. Kanti iyosi ithi ngiyisiwane nje iyangi goma! Nanohla nje! naku se ngingwevu ngisekhona!

Ngithi ke awuyi kwehluleka ukukumusha lolulimi olunge-
nhla lulula.

hairdress

Nokubinca kwabo ke base bekuphendulela. Kuthi intombi ekhanda iphothe izinwele zibe bomvu nganhlanye zibe mnyama nganhlanye, kuthi we iphothe uthiliza. Ngisho intombi njalo ngisho inkehli. Kuthi ke uma isigcagca ikhehle i-

49 167

32

K13/287

nkehli (ujobe) ngelanga lelo nje lomshado, kuyasa kusasa iya mkhumula ujobe se iyephotha lonke ikhanda ifake ibomvu zingunywe izinwele lapha esi-phongweni zikhawule ngamehlo kuthi ke emehlweni emaceleni nangemuva zike zinde zishaye entanyeni noma emahlombe, njengesangoma nje

Iggila ilibinca ngelanga mhla iyogoya mhla ingena emzini ingena ngalo, kuyasa ifaka isikhakha sembuzi, umhlanguaniso.

Konke okwamabaca akufani nokwamaZulu. Bekake ngoba kwaZulu ujobe lo umuntu u mu kkehla ngalo aze afe naye kwephotha izangoma zodwa.

Juthi kubincwa inkomo kwaZulu kanti lapha kubincwa izimbu

Loluphawu ke lokuba ku-
 shawa sikwe ubuso, selwabangena
 abantu lwabangena umkho-
 no nesiphanga. Ingane i-
 zalwa qede isikwe ubuso.
 Uma ingasasikile yakhiph
 igazi elibi, izolukhalela
 loluphawu. iteteme ka khulu
 Uma ize yaba ndala izoba
 sinyefu. ithi noma ibidlala
 le kude ibuye ifike ihlale i
 qondane nomnyango ichame
 noma iboshe khona - njalo - nje
 baze bayibone abaniniyo ba-
 yizawule qede kuphele lobu-
 nyefu.

Ucele lo yisifunda esikhulu
 impela. Ngase tingizimu sehu-
 kaniswa umthavuna nama-
 mpondo, ngoba ngaphesheya ko-
 mthavuna ngamampondo, ngane-
 no ngama Cele. Ngase mpuma-
 langa siye sikhawule kwesika
 Nzimakwe. Ngasentshonalanga

51 167

34

K13/287

General remarks abt
Cele tribe

sikhawula ngaphambi kwasezi-
ngolweni, ngoba ngale kwaso nge-
sika Charlie. Ngase Nyakatho ke
nguxolo aze ayokhawula eMbeni
ngale kwaseMbeni (Intaba) ngesase
Nsombini siye sihlangani nesa-
kwa Charlie. Yizo lego ke izizwe
ezikake ucele.

Nanamhlanje, akuzinkomo
kubantu abakhe lapha kwa
Cele. Umuntu emunye ephethe
amashumi amabili nantathu
ezinkomo, kube kaphethe lutho.

Phela nabantu bezinye izi-
bongo sebegwala nje lapha
kwa Cele, ababengene ngokuzo-
khonza njalo nje, bakhile ke
kuso lesabelo.

put on
local
card

Ngikhuluma nje, mina ngi-
hlala kwa Mobela khona lapha
kwa Cele, ngifundisa eMithini
Government Aided school. Into
engiyiphawulayo, ngamasi, Sidla

167

35

K13/207

52

amasi sivuka impeta. Zizele
zintathu kanti futhi ezinye
ezintathu zemithi nomlomo.

Ayadliwa amasi kulesizwe.
Befuza inkosi yabo endala
unkomisengwilele.

Indaba yempuuko yi-
khona iqalwayo lapha. Aba-
ntu kade bezikhalele nje bethi
bayabusa. Namanje nje u-
ngamangala uma ungena e-
ndlini yesonto yaseMithini
ngesonto. Abanumzane
abasondayo bathathu ama-
khosikazi egwala indlu.
Kanti futhi isikole lesi singene
kukulumeri. ngo April 1938
sigcina kuStandard One.

Okungimangalisayo yizingane
zika First year ngalesikole nje
zingu 63, eziku Second Year naku
Standard One ke zingu 42,
nalezingane kusezingane eziyi

Mimpuuko
(School)

53

167

36

K13/287

ngcosana nje zabantu asebeqa-
la ukubona ubuhle enkanyisi-
sweni, eziningi ngezisemakha-
ya zizihlalele nje.

Mina ngifike la ngo August
lo ka 1938, ngiza ngoba ngizo-
fundisa izingane ezi 50. Engen-
ela ukufika sekuyezwakala
ukuthi sekufike utisha ka-
Hulumeni, sekubuye kungen-
amunye u 55. Ngingedwa. Ngima
ngesimo kusuka ku 9 a.m. kuze
kuba ku 2:30 p.m. ngenza
ubungcono engingabenza, ngi-
dumisa ubukhulu bukahulu-
meni wemfundo ngawo onke
amandla ami kuze kufike isikha-
thi lapha uhulumeni eyoba na-
mandla okukhokhela abanye
otisha lapha eMithini. Abantu
lapha basebumnyameni. Ban-
ngqondo yokuthi bathole okukhulu
Uma uhulumeni esebaphathele

Don't count

167

37

K13/207

54

isikole sezingane zabo, baphumelele
 mina ka engifundisa izingane
 kuthi njalo ngokuphela kwenya
 nga ngemukele amasaka oku-
 dla okumnandi kuphuma ku
 hulumeni wami, ngibe sengi
 hola isidinsi semali njalo
 ngenyanga.

Abazi ukuthi ngilapha nje
 ngihola imali ka Second
 Grade, angiyitholi neyokufunda
 kwami u First Grade. Kepha
 ngithokozela ukuthi uma
 ngingatshala imbewu efanele
 lapha emithini, noma ngi
 lamba, ngobe ngiphumelele.

Eminyakeni ezayo angazi
 nje ukuthi sizoba ngakanani
 lesikole ngoba izingane eziningi
 ezisazihlalele nje emakhaya.
 La ziyongena khona kuyobonaka
 la.

Sengize ngeduka ka khulu

indaba yami ngingakayiqedi.

Phela abelungu laba bangene kusenguye uMagidigidi, engakafi.

Njengoba naye wayethe abafazi abalishumi, nabantu bakhe ke babeganwe sithemba. Wanda ucele waba mukhulu kubuye kusike imibango, amanye amadodana aphume imizi yawo, amanye njalo athuthe akhe kwamanye amakhosi, nezinye izinduna zibange zithuthe zakhe kwezinye izindawo, yilokoke osekusakaze ucele lonke izwe lase Natal. Kepha ucele ngobo lwakhe umuzwa ngokutekela.

Ngikhuluma nje ezembeni nga semphambanyoni, eduze kwase Mahlongwa, yisifunda sakwacele, owahlephuka kuye locele. Nase

uMnyama uMnyama
abafazi

Mzumbi lapha bakhona abakwa Cele bayisigodi impela lapha e Fair View, esikoleni. Laboke bayinzalo kaSindweni, owa-thutha besandukufika la kwa Cele. Wafike wakha la eMzumbi, lasekuya Fair View khona. Erabafazi abayisithupha bezele nabo. Kwafikela abefundisi phezu kwakhe, nenkantolo la e Sayidi yaqinela phezu kwakhe. Amadodana akhe namhla ase ngweru. Athola inhlambhla wona ngoba umfundisikazi owabe ephuma phesheya owakha e Fair View Girls' Home, wafikela kuwona engabafana, akhetha inkosi afundafunda. Kwathi uJaffa Cele waba ngumfundisi wokuqala omnyama owagotshelwa e Fair View. uMbulawa Cele ungumshumayeli nanamuhla uSilima Cele ungumshumayeli

57
K13/28

7 167

40

NOZ ENDS

- Lindokwe, amapoyisa abant

futhi uMmangalelwa kade e-
fundisa, manje usesebenza kwa
mmeli.

Uxilima ungixoxela indaba
enkulu eyehlile uyise. Kuthi nje
la bengabafana, oxilima nabo
oMmangalelwa laba kusuka
umfowabo Mmangalelwa uthunywa
nguyise uthi kayokweqela izinko-
mo. Nyala ke uthi usaya ko-
kweshela. Mamo! usindweni!
wathelwa ngamanzi. wambiza
ephindelela, ethi, - "U-uthi a-a
ngikwedenjani! u-uyangeyisa
wo-wola-la!" Waya umfana,
wambamba usindweni wamnguma
ikhanda wafa umntwana.

Mamo! Amapoyisa! Nonongayi!
Bathelaka bezobamba usindweni
ngoba eyisigebengu ebulele si-
muntu.

Bafika! bamzungeza. Bathi,
"Ya! Ndoda! Wena bulele muntu?"

167

167

41

index 7 58
K13/28

Wathi usindweni. "Hhon! Uhlola
 lo, magaye! Nitofanani kimi?"
 Bathi onongqayi, "Sizoku bopha
 ndoda! Wena balele muritu." Wathi
 usindweni, "Nitonghlolola magaye!
 Mina anginalisala. Ngitichofotele
 lisende lami. lingevi. Angimwathi
 ke umunu nongangikhulu misa
 ukuthi yimuphi, ngoba elami feli
 sende nengichofotele akusilo ela-
 belumbi. yimina nengive buhlu
 ngu, ngiphendulwa yingane yami
 ngatichofotele ke. Hambani kina".
 . . Behluleka abelungu bamahi
 ya kempayi. Bathi nomna ke
 ngaye kube umntanakhe eme
 delele, kufanele am mangalele
 angazibulaleli, ngoba: uhulumo
 ni naye uzomnguma. uma e
 kwazi ukuzibulalela.
 Anduba wandweni azali ummanga
 lelwanje.

Ukufa ku kaMagidigidi.

18/39

(Ivovwa nguMadotela umka nyabasomane,
 ne, owayekhona mhla ela umMagidigidi
 usegunge uphelele. Kasakoni emehlweni,
 kapha usekhona yena)

"Ho! Mina indaba angiyithandi.
 Ngabona uhhlola magaye! Iyosi ne-
 ngakaya yemagalele (cele); ayigulanga.
 Ayitange ilale kasi nolundaka
 lusuku. Yafa iyosi!!! Iyosi

59 167

42

13/27

yemanele (cele)!!! Siwama!!!

Sikhulile!!!

Siya ngasibizambili!

Siya emlangeni!

Zathukuvuza, Zavuzavuzi

Umpangele emhlophe!

Yazalela ethala!

Yamaqanda mabili!

Elinye lusemsamo!

Elinye lisehala!

Iyosi kwasa ithulile, taphuma
tigiyani tahamba ucele wonke tu
beka kokuthi iyosi ithulile!

Abanumzane bethu babosana ban-
beka lohlola nothulise iyosi, nathi
bafati sahaba sayosana iyosi
safika iyosi ilale ithulile. Ba be-
the bayayikhulumisa, yathula d-
han! Yikwesuka kwethu bafati
sibuyela emakhaya siyogaya
imkhupha nemidokwe sethwa
siya ka yosi siyolinda lohlola
nowehlele amaCele. Sesihambela
nkuba singaseyikubuya nathi
nebanumzane.

Sifika njalo iyosi yilokw ithul-
ile. Ilele kayilele bithongo.
Kuthe kusa iyosi yabola budle be-
kwate kwayophuma ngenomo nang-

dasi ngendunu! Yabola budhu!
yafa njalo.

Ifela Emdlazi emtini weyise. Phela
babaleka kwazulu uyise esefile se
kusele nina. Bafika bamuakhela
umuti lakha. Ligama lawo kwa
yike Mdlazi, kwabo ka yosi.

Nayo ke yase iphume umuti
wayo ligama lawo, "Emvuzini."
Kepha yayihlala ekhwalo. Iye nje
Emvuzini mhla ikhumbule aba
fati bayo, ngoba ifa nje isina
balobokati nabayilishumi nesi
thupha. Bonke ibakhelile e-
mvuzini.

Kuthi noba isemdlazi iloku
ibita inandokazi iyibitela e-
lawini, khona la emdlazi ke
ibuye nje iye ke nasemvuzi-
ni kunabanye mhla ibakhumbu-
lile.

Ithe ukuba ife, yafa Cele engu
phelele. Labo nabakhona ba-
hlaba iyabi nenkulu! Bahlidu
sikhumba sayo bamfaka ekha-
thi kwaso sisashisa. Bakhapha
lufu baluthuntutha boke bulong-
we bamemboza ngalo lusashisa
siya ngambiza mbili!

Siya emlanjeni!
Zathukuvuza, Zovuza uyema!
Umpangele emhlophe!
Yazalela ethala! (sasho sawohloka

izinyembezi isalukazi !!)

“Yamaqanda nabili!

Elinye lise msamo,

Elinye lise thala!

“Bambopha ke ngesikhumba
nesimadi embethe lufu lwelulwe lu
ngangengu bo yokulala. netingo
takhe to ~~ke~~ tendalwa ngakazi kwe
sikhumba. Bamwethwala bamu
yisa emtini wakhe emuzini.

Babona kokuthi usebolile, ba
mlahla bamngwaba. (Bemba
ligodi nelide (6 feet deep) nelibeki
kazi, base bemba futhi, bevundti-
sa. base bemfaka iqosheme, ama
dolo ekhombi esiluvini, itandla
si tibambe amadolo. Bamgciba
babuya batohlala. Bahlala njalo
wile kaphelile. Kusathunyelwe
tigijimi netiya kolandula iyosi
kudele wakhe.

Abalobokati bokhe bimakhosi
aka lele kanye nebekanu baka
lele kade bengaludli lufu lwe
yomo ngoba bethi lwembota yise
efile. Bate banikwa ngeyomo
lufu khona manje nje, live seku
elasesilungwini bo. Sebeyalu-
da laba nabakhona manje.

Kuthe ukuba bamngwabe
bamuthi du magidigidi, wathelile

uCele. Kanti usevile ngabonokleba
 kokuthi iyosi kuse ithulile/nje,
 kwathi phakathi kwebusuku
 kwervakala livi limemeta ka-
 khulu lithi, "Thula!" "Thula!"
 nempela kwasa iyosi ithulile.

"Watheleka uCele! Uphuma ka-
 Cabashi, enhla nomzimbukhulu,
 Uphuma kushonkweni emhlangeni.
 Uphuma kuzokufa kompondonde emzimkhi
 lwana. Nase mampondweni ku
 majikela lakwendele izov tinombi,
 NakwaXolo, namakhosi akwa
 Charlie ngaphambi kwezingolwe-
 ni.

Uyabuta Cele wonke nofikayo
 uthi "Iphi iyosi? Ubani nothe
 "Thula" Ebusuku? Iyosi ithuli-
 swe yini? Iyosi ithulise uba-
 ni nje? Yikhipheni!!! Manje!!!
 Manje nje!!! Ubani nothe ngwaba
 ni iyosi singekho? Niyedeni
 ? Ni phangiseleni kuzingwaba
 singekho?"

Kwatumbi kabi, washo uku
 gwazana loku uCele, belungu
 labo noba kuyakhubungwa"
 ngoba abelungu sibala nje,
 baba omlamla nkunzi.

Kugala umthakathi ubejozwa
 ngoba phela ubebarjwa ebusuku
 kulowo mazi azothakatha kuwo
 abanywe engagqoke lutho esi-
 qobe ngomlotha wonke umzimba
 Uma esekhathazile ke bambale
 bambambe. Bambilisele amanzi
 basije izinti. Bamchathe nga-
 manzi abilayo egcwal isisu
 babe sebethatha izinti lezo ezi-
 njiweyo bazihlohle (egolo) enduna
 bamethwale bafike emnyango
 kwakhe bamuthu qithi phansi
 bagudluze isivalo, ngoba phela
 isivalo bekungezenziwa nga-
 gonothi zingabethekwa. bathi
 "Yemukela kasibambani!" ba-
 hambambe useber esathe klabu!
 Ashaya ihlombe engazihlangi-
 nisi izandla ashokakhulu
 athi, "Au! kade ngangimthela!"
 kanti uyakhala ngenhlizyo.
 Uyabukula umuntu lapha.
 Umfazi ushaya ihlombe keli-
 hlanganisi. Uyabuza kuye
 uthi "Hau! ulelephi?" Akha-
 kho thuka lokufanda sekho
 ukugquma nye kuphela.
 Uyaphuma elanga uyaphuma

167

47

K13/28

64

umphefumulo.

Nalomuntu othe "Thula enko
 ini sebefuna ukunjaja ngo
 ka sekubuliwe useyaziwa
 obulele inkosi, ngamthumileyo
 umthakathi seyaziwa na-
 bathenge umthakathi ukuba a-
 bulale inkosi.

Ha! Isicishu ukubambana
 ngezandla eyomndeni, sekuba ku-
 bi. Sekufika abehungu beyi-
 lamula. bebuzo ukuthi bam-
 bonile yini umthakathi ephethe
 umuntu athi eyobulala inkosi
 baphike bathi babulile athi
 umlungu uma kufunyaniseka
 ukuba nilahlwe ycala nom-
 hlawula umuntu erimrukayo
 uma nimiruka nimbulala
 nani nobulawa.

Usefela phakathi ucele.

Belo sengiyayeka ukutekela ngi-
 lingise uMadotela obengixoxela
 lendaba, umkamjiba, induna
 yenkosi, ngoba ngikona ukuthi
 funa nitshatshatseke uma kuyi-
 kuthi anilwejwayele ulimi lwesicele
 nilahlkelwe yinjongo yendaba.
 Sengizoyiqha ka ngesizulu ko-
 dwa ngikhulume wona a-
 mazwi akhe.] uped 11/8/39

Mshweshwe ka Magidigidi

Kwabe ifile njalo inkosi u-
Magidigidi. Ufa njalo use mu-
misile umshweshwe, indaba yafa ya-
khe.

Impela ke use thatha isikhundla
sikayise eba yinkosi uMshweshwe
Ungena nje ebu khosini use thethe
abafazi abane. Yikhona esayinsi
Zwa nje. Wayeseqagciwe no
Matjizi, noMakdude, noMashaka
noMamazle. kusekhona uyise.

Ubusa impela isikhathi esi-
khulu kwaze kwagcagca kuye a-
bafazi abanyishumi nantathu,
loku uyise yena wafa esethe the
abafazi abanyishumi nesithupha
Igama lomuzi kaMshweshwe yise
Sinyakanyakeni.

Sekuthi kusekukhle impela
inkosi ibusa, noma yayingasa-
lwi phela ngoba zase zivaliwe
izimpi nga belungu, sekumna-
ndi nje kona ukuyokotha i-
bandla enkosini kudliwe utshwa-
la kudliwe inyama kudliwe
amasi. kuthiwe umbuso wona
lowo, kwase kuqhamba ka um-
thakathi esethakatha inkosi.

Isigula kabi inkosi igula inyama
yonke igulela Sinyakanyakeni.
Kuthi mhlaba ifayo inkosi, yafa ka-

bi yabola kwaze kwaphuma ngo
mlomo. Wafingwa ke kuthiwa
ake kubonakale ukuthi ubulewe
yini. Wathi udokotela, "Ubulewe
yisifo ukufa kwabantu. Kwa
nukwa umshubeni kaBeja
ozahwa ngumagaye kaDubandlela
Wachitheka umshubeni
kwasa engazwa ngoba naye
wazi bonela ukuthi bazonjoja
ke ke bamthola.

20/2/39.

Ufa njalo umshweshwe usezele
uScinangempi okwakuyiyona
Nkosana yakhe. Wayesebekwa
esikhundleni sikayise waba yinkosi
yakwacele.

Ufa njalo umshweshwe ushiya
uScinangempi esenabafazi aba-
sithupha. Kepha kazele lutho.
apalazi bakhe bonke akaze ka-
zala. Kuze kwathi kungasaziwa
nje, wase zala umfana ogama lakhe
ngumunga.

Uscinangempi lo, waeyisiguli.
agule kube zimbiko, abuye asinde
abuye agule aphil njalo nje, se
kwaba ziyona mpilo leyo.

Wayesebuye engenwa kuphuzo
ngologo. Wawuphuzo waba ngesikhulu
isida kwa lesi nawo futhi wamqhubela
phambili ekufeni kwakhe.

Abelungu bayiphawula lento aye-
nzayo yokudakwa eyinkosi kangaka

Bamkhipha abelungu ebukhosini
 babeka isokangangi lakhe. Aba-
 baza amacele, athi akuzange kwe-
 nzeke ukuti inkosi ingesulwa ebu-
 khosini iphila ingafile, besekubekwa
 & isokangangi layo. Amanye
 amacele ethaba ngoba phela kwao
 kugunye umbango khona phakathi
 kwamacele

Kwathi lamacele athanda aku-
 buswa yinkosi, esuka aya kubelungu
 afika athela imali kubelungu athi
 acela ukuba uScinangemfi abuyi-
 le esikhundleni sakhe sokukhosi
 kuphume isokangangi ebukhosini.
 Nempela ke abelungu bavuma.
 Sambuyiselwa.

Usebuyela nje ke abasamshiyi-
 le bayamthakathisa abathakathi. baka-
 Cele. Wagula njalo egula esinda
 agule asinde njalo nje. Sekuze ku-
 mehluka ukufa, usefa ke. Ufa njalo
 umntwana ozindlalifa yakhe usemca-
 ne.

Wayesebanjelwa umfowabo uGobobo
 kaMamazele wohlangothu lwakwabo.
 Nanambala ke kusabusa yena uGobobo
 Umfana lowo ke akakhuli ukuba ake-
 esibangeni sokubusa kuse ngumfana ongi-
 ze aganwe ngonyaka ozayo, 1939. ama-
 phila.

Iziga ezenzeka sekubusa uMheshwe
 kuthi sekubusa uMheshwe, isifi
 inkosi uMagidigidi, kwafika ukufa kwe-

167

5100

68

Pinderpest 1897 K13/28

zinkomo. (Wamindaba Cele lo esengixoxela
 lendaba, ^{sibonda} uyindaba aka lobobo). uthi, "kuthu
 lapha singabafana nje, kwabonakala
 amathungatha endiza ebuza ethi bu-
 elandela izinkomo azibunganye. Sa
 babaza! namadoda akhohlwa nje u-
 kuthi kwenzenjani. zabuza lezimpuka
 ne zizungeza izinkomo, zasuke izinkomo
 zamincika zonke ezihlabekile zigijime
 ziyothi ngaxi emanzini zife. zifele ema-
 nzini zelekanyane ngoba zafafa nga
 zimungu. Kuthu lapha kungekho mpula
 ziye zifele emihosheni nasemachibini
 aseshile zithi ziyofuna amanzi.
 Haa! Dadewethu kababa sehlelwa
 yimihlola. Lwephuka ukhezo!!!

Amakhehla ashaywa zimvalo ezimbi
 zaphela izinkomo!!! zaphela nya!
 magaye. zidlwa ulanda pasi ufolipasi (1897)

Kwaqale ayadliwa inyama yazo
 kwabuye kwezwakala ukuthi kanti
 ingadliwa. Pho! Inakwe ubani!
 bayidla abanye. Nabo kwathi la
 besaqala ukuyidla baqala ngoku-
 gonyuluka ngoba zazisuke zipisike isi-
 khumba lesi.

Kwageqwa amagula magaye! Kwaba
 umhlola nje bo. kwa ziyaphela nya
 lo izinkomo, kwathiwa ukhasekwayo
 kwathi kwemingxe imizi zafa zaphela
 nya, kwathi kwemingxe yasala
 ngamxe ngamxe njalo. Bakhohlwa

nje abanumzane ukuthi bazo
kwenzenjani. "

(Umadotela umka njaba) sawangena ama
simu ngezandla, siwalima. Bayeka zo
nke izilimo lezi, obatata namadumbi
nembondwe, nobontchisi namantengo-
mane nembumba, salima izife
salima insimu yombila enkulu
salima insimu yamabele enkulu.
ngemikhono, sahla kula saruna
kwa kuphela.

Kwethwasa unyaka damelwa ku
linia izife silime amasimu ombila
hawamabele.

Kwas kwehla omurwe nje um
hlola emakeleli, athi angakhahlela
amabele asuke ambozwa yinto embhlophe
enambezelayo ezandleni. Kwathiwa
ngamafutha lawo kuthiwe uncinci.
Hau! yambi kabi lento, amabele
asuke angenwa ngamafutha
nje bo! Kepha umbila wona sa
wuthola noma sesilima ngemikhono
no izinkono sezife zaphela ✓

Bekaka ngoba amadoda ayengasa
sizi lutho ngoba phela wona aliphathi
igeja lemikhono, ngoba umsebenzi we
sifazana lowo. Silime, sihlakule,
sifule, sivune.

Kwaruma ukudla kwemikhono
sabona amakoyi eqhilika ukud-
dla nje, sabona sikumbela emi
godini nje. abanumzane batheng

a ngako izinkomo nanye. Za
phenywa ngokusha sagala saruba.
Kuthe kusemmandi, sisathi

siyavuba ziyadla, sathi sisalimile
la ukudla kuyikhaba sekuphele-
nokuhlakula, ikhaba la liluhlaza,
sathelaka isikhonyana! Izinku-
mbi! Azaziwa muntu. Bathi
abanye ziyadliwa. Bathi abanye
ziya hetshezwa. Saphuma sahebe-
za zakudla ukudla zakubuga
kwangathi umhlola. Sa hebeza
kwaphelela ezandleni sikuphetha.
Sabuya sethwele imikhono ekha-
nda. Zakudla, zikudla njalo
zemithi umthubi. Zazalela
zafa.

Bamemezela abelungu ukuthi
akumbiwe amaqanda ezinkumbi
bawathenge ngemali. Uma e-
zwele inkomishi yetize ake ushele-
ni nozukwa.

Bawemba abantu sawemba
bawathenga abelungu bawashisa
ngomlilo, kodwa ngikutshela a
changusehwa qede amaqanda a-
sabayo, yaphuma inkasa yasange-
nisa ikhanda. Yagqotha nemitho-
nselana eke isasele yokudla,
sasala sethwele imikhono ekhanda.
Bathi abelungu ayishiswe

ngomlilo. Siyidudulele esikhotheni
qede siyithungele ngomlilo

Kulezo zikhathi kwazalwa o-
noyinkumbi no nonkasa. Kwaze
kwafika ukufa kwezint impi, ya
maBunu nje yadula kwathi
ko 1902, ngesikhathi iDwaleni
Industrial School isiceliwe ku
mshweshwe, ingakakhiwa wafa
umshweshwe.

Kwangena uScinangempu
emva kwakhiwa iDwaleni Indus-
trial School.

Uma sekubusa uScinangempu
kwaba khona impi yamakhandu
kwaba khona indlala enkulu
kwaphela umbila, wabiza kakhulu
kwaze waphela lombila omhlophe
walandwa eNyembane umbila obo-
mvo. nawo wabiza kakhulu
kepha awaze waphatha kahle na
seziwini. Kwase kuthengwa

ufulawa kubunjwa amaqebengwa
ne. (umandabakayiheli)
Enye inkosikazi, yathi ipheka
isinkwa sikafulawa, yathatha
ufulawa yathela endishini yafa
ka amanzi kwa ubikiza yagovu
za ngesipumu yathela ebodweni
ya basela ngaphansi nangaphezu
lu kwasha kwangqongqa kome

lela ebodweni kungagcotshwe mafutha.

Ufulawa lo bawuthenga Ezi-
ngolweni evinkilini, abanye
bathi ukuphelelwa ukudla
kamba uboqo necacane
nentana kuklatshelewe kuphe-
kwe kwoutshwe ngako
amasi.

Phela kwakusengga ama-
doda kugala. Amagula e-
khanywa umlaza avuthwe
kuke yizangqondo. Izinkomo
kusezinkomo zingakabulawa
yidiptu.

Lendlala yaba emuva
kwe mpi yamaBunu isiphelile
yaba ngo 1903. Lomisa izulu
kwaba yimihlola njebo!
akwaze kwagatshwa phansi
la. kwabe iyangena njalo indlala
leyo.

Mpi yamakhandi ke le okwa
kuthiwa yimpi kaBambatha
ayifikanga la kwalele ayaphe-
lela eMzumbi, ayake isadlula
ukuba use la'pha. Yezwakala
ngendaba nje, ngaye u 1905.

Ubcinangempi yena use wa
fa ngo 1934 nje, ngesikhathi sokufika

Bambatha

73 167

K13/27

Kwezinkumbilapha ogwini lolwandle, lezo ezakha
 thaza amaBunu achela kwasa, kwaphe-
 la nya ukudla kwabantu, zazalela
 amaganda kwachanyuselwa inkasa, ya
 kuqeda ukudla, yakuzeda ngaphezulu
 konina. Ema amaBunu, azishisa izi
 ngane zezinkumbi; azishisa kwasha
 utshani. Kwathi loku onina, kwakwe
 phuka amagatsha emithi ukuningi, kwa-
 thi amaBunu ema ngesimo echela ezi
 shisa kaze abulala ubuthongo lobu. Kepha
 abange kusabonakala uma sekucha-
 nyaselwe inkasa. Yaba ningi kwa-
 ngathi umhlolo. Kepha bazishisa abe-
 lungu kwaze kwaza ngokuya
 zaze zaphela nabantabazo.

Izinkomo ezadla ushevu kulo-
 bo tshani obabucheliwe kubulawa
 inkasa, zafa. Kwathi ukulumeni
 wababuyisela abantu izinkomo
 ezafayo, ngemali ephele zona.

Ubanangempi lowo, wagula.
 Wagula wesaba imithi. Kwathi
 izinyanga zifike zimphuzise no-
 wokuphalaza, ungabuyi na-
 ye-anga wuphalazi. Zimfike
 nowokuchatha, angawuphuku-
 zi. Agumbelane nje.

Uthi ukhushu, wayethi efika
 afike imithi igcwele izinkamba
 engavumi ukuyiphuzisa, athi
 "Chuzi nkosi!" Ithi inkosi "ngizo-

kushaya!" aphi usokhwise
 "Ake ushaye ukufa kuze ku
 bonakale ukuthi uya kwazi
 ukushaya!"

ake seyolanda owakhe umu-
 thi, usokhwise wokuphalaza
 ayicinelele inkosi iwuphuze
 qede uzibuye uzibuyele sewu
 buya nalemithi eminye ebe
 ikade iphuzwa ingaphumi.

Ithi ke inkosi, "Aniboni
 ke umuthi kadokhwise ngi
 wuphuza uzwakale nje?
 nihambi nithi ngala imithi ni
 ngikhwele ngeziphusha lezi!"

Kwase kuyiloku emncenga
 njalo yena usokhwise em-
 hlanzisa emthoba emchatha,
 kwala kona nje ukufa
 kwaze kwamehlela, waphelela
 ezandleni zikadokhwise.

kande ukuba kubekwe
 uhobobo nje ke ukuba aba-
 mbele indodana leyo eyabe ise-
 ncane. wabekwa ngaye u-
 1934. Usabusa ke namanye ngo
 1938.

Isiga ke esesike saqhamuka
 ekubuseni kukaGolobo yikuba ku
 ngene isikole saseMithini kuHulumeni,
 ni, ngo April 1938. Kwaghuba yena

75 167 MOL

K13/23 7

omncane lowo (Private Teacher) kwaze kwaba ngo June 1938. Izingane zingamashumi amahlanu.

Kwakungu Miss Majangaza, o-wayefundisa, isikole saze sangenela esandleni sakhe kuhulumeni.

Kwase kuthi ke ngo August 1938 savulwa ngu Mr H. Mthlomo T4 adamo obekade efundisa e Emmanus, P.O. Zunchels, Winterton, kusukela ngo February 1935 kuze kube ngo June 1938. Nempela wazifika izingane lezo ezingamashumi amahlanu ebezishiswa kapha naye waphawula isimanga esikubantu nasezinganeni. Yikhona kusa enzansi. Abantu banesakabakayo igunya leli ngesikole sakubo sesingane kwatshulumeni.

Kusuka ku August kuya ku November 1938, sekuphinde kwangena amanye amashumi amahlanu anesikhombisa amasha. Sezinga likhulu nesikhombisa sa izingane.

Kukhona ezamakholwa nezaba ngakholwayo, asebeqalile ukwethemba ukhulumeni ukuthi ngonde ukubenzela into enhle emithini. Abanye abazali baningi kakhulu bangaphandle abanezingane ezingakafundi, abasabekukhulisile,

Abanumyane imvama bathatha

Notes School matters

isithembu sabafazi ngababili
ngabathathu ngabane. Izingane
nye ufile kubuya nje ekhaya
ezingakangeni esikoleni, okubona-
kala ukuthi zisabekisile ukuthi
kwenziwani.

Kuke kwathi ukuba izingane
zihlangane amashumi asikhombisa
abahloli bazama ukuthi bekunga-
thi kungatholakala isekela elinye
(private teacher) lokwelekelela. Wase
Zilandulela imali umphathi u
Mfundisi Anderson (grantee) wathi
naye usalindelwe ukuba akhe
indlu enye loku le ekhona se
yincane.

Kwafika umhloli womuntu (
Supervisor Mr Caleb Mbele) weluleka
ngokuthi kakucelwe abazali bezi
ngane bathole bona baziqashela
bona uteacher wokwelekelela. Bavuma
abantu bemisa ukuthi kuzoba yilowo
mzali akhiphe usheleni kuhlanga
niselwe kuphele imali kateacher lowo.
Nempela ke bakhipha abayingosa-
na amashumi amathathu nanye
bema. Kwase kubonakala ukuthi
abanye ababonisisi ukuthi uHulu-
meni wake welekelwa.

Kwase kubuya kujahuka imali
yesikole (school fees) badideka ke

School matter

manje abantu. Kwathi uteacher lo wathatha lemali obe kufanele kuqashwe ngayo umsekele omunye, wayi-buyisela emalini yesikole (school fees). Ukuba kugwaliselwe phezu kwabo labo osheleni abasebekhishwe nga banye abantwana. Wacindezela ke uteacher ukuthi mayiphume imali yesikole! Ngumthetho lowo kahulumeni! Uma umuntu engayikhiphi angeke ahlolwe.

Imibuzo ibuye ethi uhulumeni njengoba esisithathile nje isikole sekubuye yimali yani le efunwayo loku phela no teacher uyamholela amondle nangokudla, pho! ngeyani imali yesikole?

Abe sekhatha isineke uteacher e chasisela ukuthi uhulumeni ka yakhi indlu ezikoleni esiphethwe ngabefundisi (Government aided schools) dapha ke indlu ifuneka ngamandla ngoba yona le ekhona se incane umfundisi (Grantee) sekufanele akhe enye indlu. Lemali (school fees) yiyona ezomalekelala akhele phezu kwayo indlu yesibili ukuze uhulumeni akhululeke ukusifunela uteacher wesibili ahololwe nguye.

Abe sechasisela futhi ukuthi uhulumeni uholola uteacher ofundisa abantwana kuphela. Namondli nga masaka okudla okuphuma kuhulumeni nyanga zonke. Nabo sebhuleke nje ukugasha uteacher nohulumeni nyo

kaqashela uteacher beyakhile
indlu ngoba izingane ziningi zabo.
Kube sengathi ke bayezwa. ka
yayikhipha khipha ke imali yesike
le leyo (school fees.)

awazi ke koya ngokuya mhla-
wumbe kuze kuse ezansi kubantu.
Isibongo sokuthi cele sesuka
kanjalo ke ukuze sande nezwe
lonke nje. Sekuze kuthi ke ngenxa
yemibango yomndeni njalo ihle-
phuke imizi ihambe yakha noma
yphi la ibona khona ezweni. Kube
sekuba utele ke zonke indawo. ko-
dwa ulimi lwesi-cele uluzwa nga
ko ukutekela (ukuthi wedani
lomunye) njalo nje. ~~St~~ Sekuze
kuthi laba ke asebefunde ezi-
koleni asebewayele isingisi
kakhulu ke babuye ngarero.

Barrenness; Paternity Ukuba yinyumba.

Umthetho wokudabuka kwa-
bantu, umfazi uyathathwa
alotsholwe ngezinkomo. Kucha-
nguzwe kuthiwe du qede akuye
le ngakumyeni umlobokazi.

Into okuziyona eyizele lapha
ekhaya yikuzala.

Ushada qede umlobokazi apheke

asekenze, ahlale kwabo. oze azibule
abuye elamanise noma kabili no
ma kathathu. Ngokomthetho oze
akhishwe umlobokazi womfana
omncane ozochanguza emuva
kwakhe.

Akhishwe ke aphekiswe ngunina-
zala athi, "Pheka makoti kwande
ukudla." Ake sepheka kwakhe
aphakulule ke azodlela kwabo.
Kusale okwezingane ezizolokw zi
buya zizozidlela kwakoisikhokho.
Kwande ke ukudla.

Kuye kuthi ke esesinile umako
ti abekisisewe kakhulu ngabase-
mzini bambalele izinyanga ba
mbukisise ebusweni ukushintsha
zithi ziphela ezimbili echanguzile
uzwe uninazalese buza ukuthi
kimjani mntanami ngabona se
ngathi usumuhle nje? Naye ke
umlobokazi ake sethi au! nami
angazi mama ngoba ngedlulwe
yinyanga. angazi ukuthi ma-
kuke yini kimi. Ake sethi ke,
uninazala thula ke mntanami
ungatsheli bantu. noma be buza
ungatsheli ukuthi ikwedlulile
inyanga ngoba akufuneki aba-
ntu bakubalele izinyanga zakho
ngoba banomhawa abanye ba
yokuloyela ukuba ufe uzala
uma bekwasela izinyanga zakho.

Koze nje kuthi uma sekubona
kala ukuthi sesikhona, kuthi
uma bebuza ukuthi zingaki, u
batshela ezisemuva. Kuthi be
ngananzela bezwe sekuthiwa
ubelethe umlobokazi.

Kuthi sezidhule zantathu izinye
nga uninazala ambize eze athi
ake ungihlubele isisu mntanami
abesegala ekhanda asuse umnqwa
zi akhloniphe ngawo ekhanda
ake sehlisa zonke izevatho zakhe
aze ehlise nesibamba (isifocuya)

nesidwaba, akhawulise ezansi
kwesisu aguqe ke. Abuke ke
uninazala athi Au! Saze sa
sihle isisu! ake sebeka umushu
lo osuka enkabeni wehle nje
sisa ugonde ezansi la siphela
khona. Kuthi uma ku yingane
yomfana uthi la ugcina khona
uthe uku goba. Uma kuyinto
mbi ugonde nje uze ugcine.

Ake sephawula konke loko
ke uninazala ethokoza nje
gugu lakhe.

Naye ke umlobokazi aqale
ukushintsha isimo manje
athandiswe. Kwesinye isikhathi
athandiswe ukudla okuthile.
abekade engakuthandi kangako

8) 167

64

7
K13/28

engakabi nalutho. Kuthi na
kubantu khona ekhaya kuke
khona umuntu omdala noma
omncane azosuke ezwe esemtha-
nda kabi. Kuthi uma engam-
boni akhale izinyembezi. Naye
akholwe nje ukuthi kwenzi
wa yini. Kube kuble ke uma
ethandiswa ingane khona ekha-
ya.

Kube lukhuni ke uma ethandi-
swa umyeni wakhe, ngoba
kuba sengathi angeke esathi
siki. Athi uma eke wasithela
nje emehlweni akhe, kube kubi
kabi kumlobokazi, kuthi ka-
khale kabi abe yintandane.

Kuthi uma eke wahamba nje
noma yinyanga noma ngezi-
niathu uma abadala seke
phawulile ukuthi uthandiswa
umyeni wakhe, bathathe inkha-
manga yakhe ancweda ngayo ba
yiphakile emanzini bamphuzi-
se kuye kuyothi Cosololo ke e-
nhliziyweni yakhe.

Kuthi uma ke ezohamba isikhathi
eside ashaye ibeshu lakhe elidala
nesinene ukuze kuthi mhla em

khumbele kabi anuke lona
iphunga lakhe kubzevatho eseziji-
nsula yakhe, ke kuthi cosololo en
hliziyweni.

Babe negunya ke abasenzini
lomlobokazi aze abelethe. Uma e-
belethe insizwa kuthiwe wavuka
umuzi, umlobokazi uzile umuzi.
Uma ebelethe intombi kuthiwe
zabuya izinkomo ezalokola unina
kuba kuhle ke uyakhula um-
nwana baphangelana ngaye
bephucana kuba kuhle ke loko.

Omunye khona enesisu a-
liwe. Hayi! Kube ukholisekile
umntanomuntu ngoba kwesinye
isikhathi uzokwaliswa ukun-
dla okuthile. akudle ahlange
kwesinye isikhathi aliswe
ingane ethile khona emzim
kuba kubi naloko. Kwesi-
nye isikhathi uzokwaliswa
umyeni wakhe. Naloko ku-
be buhlungu ngoba kumbe
lomuntu uyazibula. naye um-
yeni usenegugu elikhulu lakhe
sengathi angaloku emlandela
nje ezibukela umntana kwako
emthanda. Kube sekusuka esi

Khulu isicazo lesi kumaboti
ambone aphume ayohlanza em-
nyango.

Kuthi ke uma behlakani phile
abazali bomfana bayiphule
lento. Base ke luluka umfana
bethi kahambi ayosebenza aze
abuye esebelethe.

U mthangala wake wehlelwa
umsh umhlolo. usina uthi du
nentombi. Bethandana njengo
ba ubona amehlolawa bo.
Usethoyoluka isisu ke umakoti.
usesaliswa u mthangala, mma
koti kwakungu kalushaba.

Sekuthi nye lapha izinyanga zi
mbili eshadile, usethi umakoti
ca, "Angisakufuni mthangala tohe-
la abakweni ukathi angisakufuni
Au! wa uyabopha nyalo umlobokazi
wathi, ngikubona qede kuthi a
ngihlanze. Bengihamba ngibuye
la esokeni lami engangilithanda
kugala. Nempela uthi efika, la
limkhomba esikeni isoka lithi
kagoye kuphela. Kwabe nalo
likhalelwe yingomfi ngoba no
mthangala yimbangi. Lentombi
ushada nayo nje uyikhiphe kulo
walephuca ngenkani yena ke
wayiphangisa wayisondeza
kuye. Nalo selibona ngentombi

nje ingena; ingena ithi "Thola wena wakwa Buthelezi. Kwa senga-
 thi yiphupho ku Hwanqa Buthelezi. wayikhomba ensikeni ngokushesha kwahlwa, wayenza umfazi kwa kuphela. Kwabe nje, ukhalelwe yinqomfi. (Phela inqomfi yinyoni nje, incanyana, ihlabelela kakhulu inenhlankla futhi, uma uthe uhamba noma uya kogoqisa yawuka, yakusinela yahlabelela yathi, "Ishiyi Ishi-yo! jo, jo, jo, jo, jo, jo! jo, jo, jo, jo, jo, jo! Ishi-
 yo! Ishiyi! jo, jo, jo, jo, jo, jo! jo, jo, jo, jo, jo, jo! Isho loko nje inyoni isina, ikusinela, ikubu ngaza, nawe uyayibonga uthi "Zisulu! Gabela kanyoni! Mathendelezana! Nyoni esindwa yisisila sayo! Nomasikusiki! Nyoni ephuma igazi ngomlomo! Nyoni engadliwa yizishimane, edliwa amasoka! Lapho & Asazi phambili!" Lapho ke, nawe uqine amadolo namaqakala ukone ukuthi Namhlanje, Dadewethu, Izongiqoma)

"Kuthe nje, la kusemnandi ku

Hwanqa, umfo ka Buthelezi, selu-
mbulele uthando lukaMalushaba
'Se ku ngumkakhe nje, emudla
emphangisa, emini nasebusuku
emenza umfazi, wafika umtha-
ngala ehamba namadoda a-
mabili akubo, bakhulekela, ba
ngena. Bathi, "Syafuna Buthelezi
sifuna umfazi wethu!" Kwaphendu-
la yena umakoti wathi, "Angiken-
funi, mthangala! Ngakutshela!
Athi umthangala, ca, buyela
ekhaya Malushaba! Ungum-
karni nje noma sekumnyama
mntakwethu. Asuke ahlanze
umalushaba.

Athi lamadoda amabili aha-
mba noMthangala, "Ca, Wena
Hwanqa biza oyihlo. Sizokhuluma
nabo ngoba umfazi wethu lo
samlobola. Yicala leli!" Nempe
la ke bangene oyise kaHwanqa
nawoyisekazi. Balalele balalele,
babe sebethi kuHwanqa, "Wena
Hwanqa uthini ngalendaka?" athi
uHwanqa, "qha! Baba, nami angazi
ukuti ngingathini ngoba nami
anginakumeosha umuntu engi-
thanda ngoba naye umthanga-
la lo uyazi ukuthi umkhiphe

167

69

K13/20

86

kimi uNobayeni lo, nami nga-
 ngithi ngizomthatha, kutha lapho
 ngisathi ngizokusho kuye ukuthi
 kazogoya ngezwanje sekukikizwa
 kubo ka ~~Ku~~ Mthangala kuthi
 wa, "Kikiki! Iwele izhinga ya
 hlala! (umfula lowo) ngathi ngi-
 yabuzwa kwa banye ukuthi
 uyphi leyo ntombi egana kwa
 Thusi? Bathi nguNobayeni
 Lushaba! Ngashaywa yuvalo
 ngathula ngalindela, kanti
 uMthangala usezoya kom-
 bika ngeshumi lezinkomo
 nenkomo kanina, base bem-
 sinisa njalo."

Athi uyise kaHwanqa Pho
 manje wena uthini? Uyizwa
 phela nampa abakwaThusi se
 belande umfazi wabo.

Athi uHwanqa, "Angazi mina
 ngoba akusimina engaya
 komthwala uNobayeni, nguye
 ofike kimi ezifikela yena, mina
 benithi angithini ke ngoba na-
 mi nguyamthanda! * Khulumana-
 ni naye, uyena ezozikhethele

81

167

70

K13/28⁷

phakathi kwethu sobobili no
Mthangaba."

Bambize uMalushaba. Abe sethi
uyise kaHwanga, "Nango umyeni
wakho ekulandile, Malushaba!"
athi uMalushaba, "Ayi, angimfuni
mina." Athi uyise kaHwanga
awumfuni kanyani, njengoba phela
wayethandwe nguwe, wakulobo-
ba waruma ukumenda wamenda
na? Athi uMalushaba, "Angi
mfuni, okungecono. mina ngi
ngazibulala uma engphikelele
uMthangala lo.

- Abe se phendukela kuHwanga
uyise, athi, "Hwanga, wamenza
ngani umntanomuntu? Athi
uHwanga, ngalutho, Dadewethu!
athi uyise, pho! Uena Hwanga
uthini kulamazwi kaMalushaba
? Athi uHwanga, au! Njengoba
nangu ezilanda nye uNobayeni
ethi yena angazibulala kuno-
kuba abuyele kuMthangala,
mina nye bengithi bekulula
ukuba uMthangala abuyisekwe

izinkomo zakhe, asale seyekwa
uNobayeni la kimi.

Athu uyise kaHwanga ku
Mthangala, Angazi ke Mtha
ngala, nani bantu bakwa
Thusi. Izindaba zabafana a-
ngiziqondi. Sekw ukuxabana
kwethu ke loku ngenxa yenza-
lo. Kanti mina angixabene
nani neze, ngoba angiyazi
lendaba enje. Angazi ke na-
ni ukuthi nithini kulamazwi
enizizwela wona nina ba-
kwaThusi.

Kube sekuphendula enye i-
ndoda ehamba noMthangala
ithi, "ayi, mina ngokwami
ukubona besengithi nje bese
kufanele siqhube zona izinko-
mo lezo, ishumu nengquthu.
Loku nangu nomlobokazi uyasho
uthi kasamfuni nje umfana,
nangu noHwanga uyavuma uthi
akuyena owa mbuzayo, naku na-
ni madoda niyezwa ukuthi uya-
vuma umfana wenu uthi aku

buye zona izinkomo lezo eza
mlobola umlobokazi!"

Athi uyise ka Hwanga, "Wena
mthangala uthini kulamazwi?"
Athi u mthangala, ca, lomuntu
ubaleke nesisu sami. Mina
ngeke ngiyilahle ingane yami."
Athi uyise ka Hwanga, "Au!
Uthini malushaba kulawo
mazwi ka mthangala?" Athi
u malushaba, "Ayi, ngingahla-
nza mina khona manje. Aku-
siso esika mthangala besisu
ngesika Hwanga!" Abe sehleka
u mthangala, ethi, "Montakwethu
ungowami kugcine. Uyazihlupha
nje." Abe sephendukela kwa
badala ethi ca, myekeni nje u-
malushaba, ushingiswa yi-
sisu, waliswa mina. Thulani
ke nombona esayobeletha. Uyo
zala ingane efana nami nje, ngi-
funga u newempe! Musani
nina bobaba ukuhlupha. Mina
angixabene nani futhi angixabene
no Hwanga, ngithi nje kangipha

thele kahle umkami lo, kazenzi
 Nempela ke bathule abadala;
 athu umthangala, izinkomo
 ningazithathi lapha kwa buthelezi
 mina ngalobobela uLushaba nga
 gcina ningabhiphi mina, ka-
 mbani sibuyele ekhaya, ngi
 yisoka mina."

Hayi, ke indaba iphele nga
 ke loko. Bahambe ke.

Kuthe ukuba ziphele izinyanga
 lezo abelethe uMalushaba. Nempela
 ingane yafana naye umthangala.

Uthe ukuba abelethe athi du
 uMalushaba, wasuke wabopha
 imithwalo wahlaba ingane em-
 hlane wagonda kwa Thusi ne
 ngane kaMthangala. Wakuya
 umthangala ukuthi ubuyeleni.
 Wathi, "Cha, sengikuyile, kuhle
 ungixolele." Wathi umthangala
 Ikanti wangiphika waphika isisu
 sami? Wathi 'ca, ngangingazenz
 ngangithi ngidumaza wena.)
 Wayesethi umthangala, "Niyabona
 MaLushaba nikofunda ubufazi.
 Nami ukuba ngavuma ngakuke
 ngazithatha izinkomo zami nga
 ganwa. Ngakuke yini ke manje?"

awusangifuni nje manje? Athi
 umalushaba, "Ngiyakuthanda."
 Athi umthangala hlala phansi la
 mfazi wami, ngakuthatha ngiku-
 thanda musa ukuzenza ubuhlanya
 yaphela ngaloko ke leyo. Bahlala
 baze bagugelana, behlukaniwa
 ukufa okwathatha umthangala,
 sekezele bagwalisa umuzi nje ko

Kube sekuba khona enye
 indlela edabukisayo lapha um-
 fana achanguzelwe qede, kube se
 kuthi umlobokazi angabambi.
 Kuze kuphele izinyanga ezizisithu-
 kuyilokw elula, baqale banyenye
 ze abantu bethi, "yini le eya-
 thathwa ngubani?" Uma
 kuze kwahlangani unyaka
 nomunye, kweqelwa komunye
 elokw elula umakoti se beyam-
 thuka. Baso ukuthi wazokwa
 ndisa imiphuhl lapha ekhaya
 bakhalek izinkomo ezoniwa za-
 lobola inyumba, bangaze baku-
 qaphela ukuthi kwesinye isikha-
 thi nguye umfana kathombanga

167

75

K13/28⁷

92

nokuba ufuna ukugciniswa. Kuthi
 noma kufunwa inyanga, kufunwa
 ezogeqa umfazi ngoba engazali
 nendoda ize imcasukele umntano
 muntu imdinde ngezinduku
 imtshela ukuthi ngona izinkom
 zikababa ngilobola wena
 kanti ngiyazimosa? Awuzali?
 Ome athi khehle umfazi bo!
 Kuze kuthi kugcine ngoba a
 thathe futhi omunye umfazi, ngo
 ba swakhe engazali. Kuthiwa
 wazokwandisa amadede.

Bayejabula abelungu ngoba
 umfazi yinto enkulu utatanyiswa
 ngezimotho noma engazali.

typed. 23/9/39.

fairly
usual to end

Ukugcina.

NOT (to end)

Njengoba bengikhubane nge-
 sizwe sakwa Cele lapha la si-
 mise khona, kufanele ngisho u
 kuthi kuze kube namuhla,
 laba bantu abakazi lutho nge-
 ndaba yempucuko. Kuhlule-
 mbe. Bazi nje ukuphuzwa utshwa

93 167
2006

76

K13/28⁷

Kuthi uma kukhona umun-
tu owenze isimawaza (uqingqi)
wenkabi, isitho ngosheleni aba-
thathu nozuka. njengoba
uma uhlabi inkabi uzothengi-
sa, bayabuya bazokudla ama-
thumbe nenhloko. Kuthi kwe-
thengisayo, umlenze 3/6 umkho
no 3/6 uhlangothi lwesifuba 3/6

isiphantsi 3/6 isingq 3/6 njalo nje.
Sebencono akakakholo sebe-
yawazi amasilaha. Kephake
impucuko isibaficile. Loku
nasi nesikole. Sijahile. Naku
nokukhulwa kubaficezele, babu-
ye batholana nenkolo ebatshele
ukuthi utshwala yisono yase
Free Methodist. Baficekile. Mhla
bayeka ukuphuzisa kuyosa kubo.

marriage

namhla basathokoziwa yikuba
iqome qede intombi yomnumzana,
isoka limise iduku. Kuse qede aba-
kubo soka bayolanda ubuhlalu.
Bokuthi yiloku iqomile. Babuthole
babonge. Kube sekuthi intombi
isho ekhaya ukuthi iqomile. Uyo-
wentombi abe se thuma ingane

167

77 K13/21 vol

9#

encane yentombazana (9 years old or so)
 ifike kubo soka ithi uthi ubaka
 angikutshela ukuthi livise iduku
 lelo. uthi kimi opondo ababili
 bakhe, nomama uthi letho
 ishumu lakhe.

Selizobonga lincauze
 isoka enganeni libambe isikhu
 kukazi senkuku lince ingane
 lithi hamba ke mlamu wami
 eyakho lenkuku. Umtshela
 umkhwe wami ukuthi ngoyi
 letho kusasa impahla yakhe.
 Sekuthi kusa aphume nta-
 mbama nemali afike kuyise
 wentombi kusihlwa. ahlaliswe
 esigqikini aphakelwe ukudla
 adle athi du abe sekhipha
 opondo labo ababili ababizi
 weyo anike uyise wentombi.
 akhiphe ishumu likaninalo
 kuthi (Ngethukile ngizwa ukuthi
 intombi yami iqomile) le kayise
 opondo ababili eyokunyoba.
 Bethabe ke abazali bentombi
 kuthi ma sekulalwa banike into
 mbi ucansi plusha bathi ayise
 exhibeni yokwendlela isoka.

K13/27

layo nempela ifike lwendlale
 ucansi abuye ilande isoka bayo
 lala nalo ekhikeni. ivuke
 ekuseni iphekele lidle libuye
 lizihambele. Selikhuhulekile
 njalo uma selinyobile. Nanga-
 liphi ilanga liya kolala entombini
 yalo. ekhikeni kwakontombi. Aku-
 sashwo lutho ngoba^{la} wukhipha
 umnyobo lawukhipha umethuko
 kanina.

Sekoze kuthi ke uma lizitha-
 nda impela lifuna iphelele kulo
 ke lizitshelwe izogoya.

Nayo ke se izofuna umganisi wa-
 yo, komunye umuzi. Kube sekwe
 fika izinsizwa zakubosoka ziyi
 ihlangabeze. Ihambe ngokweqa e
 khaya ifihle igqila layo. Ziyishuye
 esibayeni ngaphandle lezinsizwa
 ziye kuyise womfana ziyobika
 ukuthi au! Sesingena necala lapha
 nansi intombi esibayeni.

Okunguyena mninindaba use
 balekile useye kozifihla kude la-
 azi khona oze abuye esezwile no
 kuthi kukikiziwe yini nokuthi ya
 live yini.

Uyise womfana ukuba ezwe ukuthi
 bathi abafana sebengena necala
 abize abakubo, umkhaya wonke

athi khulumani bafana nithini?
 basho. a bebumule ethetha ebuya
 ukuthi ziphi izinkomo lapha ezizo-
 lokola umntanomuntu? yena
 usibanikani uphi? Au! asazi baba
 ithi indoda. kuke kusuke nobu
 ebu nje bungakwazi nakusekeng
 buganwe! Nizomthini umntanomun-
 tu lo? Au! Asazi baba. abe sethi
 thendulani nam basekhaya. nank
 amashinga engisabanisa nabantu
 kuqhamuke noma nje yisalukazi
 sithi Au! wena wasekuthini
 kusayokwenziwa njani lingene isa-
 la. Mngeniseni umntanomuntu a
 ngaze abula we ngamakhaza.
 Athi umnumzane kodwa iphi yona
 inkomo angabikwa ngayo, ngoba
 noJamudi ayalima, noVetfude uya
 boshelwa, noShlangfel uzofundiswa
 loku nezinkabi lezi zegeja sezigugile
 Au! Angiboni impela. Nxe! baya
 hlupha abafana laba. Phumani
 bafazi nikikize nibe se ningibizela
 unqakamatake eze la uyena ngi
 funa ahambe kusasa ayobika le
 ntombi engiganileyo. kikizani!
 Wo! Kube zimbiwe yinsile komame
 Kuzwakale kikiki----! Iwele
 inhlumpha yakhlala.
 Icathule ke iye ingene ibince isi

* 167
 1913/21
 igqila lodwa nje, yahiza ngobuhlalu
 wonke umzimba nasekanda ngabo.
 Ilale kuse bafike bezoyibona. Wonke
 umuntu ofikayo athi ake usukume
 makoti ngikubone. esuke. Ake u
 phenduke. Aphenduke. Ake ufulathele
 afulathele. Ake uhambe uye laphaya
 ahambe. Buya ke. abuye ahlale.
 Lize lishone ilanga enza loko nje.
 Kuthi la ephuma noma eya phandle
 nje uyalususa elubeka ecathula
 kuya kizizwa. Lize lishone.
 nomfana kabonwa. ahambe keoye
 kobika kubontombi. afike athi,
 funelani nganeno nina basekuthini
 Uma engaxoshwanga ngokuthi buyise
 umntwana, kubizwe izinto ezifunekayo
 aziwohloze. imvulamlomo. nezinye
 izinto eze nazo. nezifunwayo bazisho.
 sekuzothi igoye amasonto amatha
 thu. Uma unina esezitholile izimfanelo
 azibizileyo. Kuthi ngesonto lokugala
 ameme ayise umnyonjo wokudla oku
 phekiwe. ngelesibili uyisa utshwala
 nezidalu ngelesithathu uyamema
 uyisa omkhulu umnyonjo wotshwala
 la nokudla. ngelesine iyabuya.
 Ibuya nomkhongi mhla umbé uzich
 ya ziyaphelile. kuya changuzwa
 nayo ke uma se ibuyile iyeluka ama
 cansi nezivovo nezitheke nezicephu
 ibumba nezinkamba ilungela ukwa
 bela abasemzini.

167 ends

igqila lodwa nje, yahiza ngobuhlalu
 wonke umzimba nasekanda ngabo.
 Ilale kuse bafike bezoyibona. Wonke
 umuntu ofikayo athi ake usukume
 makoti ngikubone. esuke. Ake u
 phenduke. Aphenduke. Ake ufulathele
 afulathele. Ake uhambe uye laphaya
 ahambe. Buya ke. abuye ahlale.
 Lize lishone ilanga enza loko nje.
 Kuthi la ephuma noma eya phandle
 nje uyalususa elubeka ecathula
 kuya kizizwa. Lize lishone.
 nomfana kabonwa. ahambe keoye
 kobika kubontombi. afike athi,
 funelani nganeno nina basekuthini
 Uma engaxoshwanga ngokuthi buyise
 umntwana, kubizwe izinto ezifunekayo
 aziwohloze. imvulamlomo. nezinye
 izinto eze nazo. nezifunwayo bazisho.
 sekuzothi igoye amasonto amatha
 thu. Uma unina esezitholile izimfanelo
 azibizileyo. Kuthi ngesonto lokugala
 ameme ayise umnyonjo wokudla oku
 phekiwe. ngelesibili uyisa utshwala
 nezidalu ngelesithathu uyamema
 uyisa omkhulu umnyonjo wotshwala
 la nokudla. ngelesine iyabuya.
 Ibuya nomkhongi mhla umbé uzich
 ya ziyaphelile. kuya changuzwa
 nayo ke uma se ibuyile iyeluka ama
 cansi nezivovo nezitheke nezicephu
 ibumba nezinkamba ilungela ukwa
 bela abasemzini.

NGI YEMO LAPHA.